

Studium ruských dějin a retrospektivní forma jejich výuky jako nástroje poznání nesvobody, despotie a totalitarismu*

RADOMÍR VLČEK

The study of Russian history and the retrospective form of its teaching as an instrument of knowledge of oppression, despotism and totalitarianism

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2022.13.Supp.5-52>

ABSTRACT: This article analyses traditions of Czech historiographic discourse concerning the geopolitical area of Russia and the Soviet Union, focusing especially on those concerning contemporary history ("Zeitgeschichte"). In particular, it draws attention to the recognition of the genesis, transformations and position of the Russian / Soviet state in the sense of revealing the roots and manifestations of oppression, despotism and totalitarianism in the geopolitical area of Russia / the Soviet Union. It also observes the way in which Czech historiography approached phenomena such as the "Russian Empire", "Soviet Empire", "Authoritarian Power" and others over the course of decades (and centuries), as well as the thematic and methodological changes it underwent during the process. Concerning the most recent period, it confronts the historiographical view with political science and critically evaluates the absence of certain crucial themes. It notes the absence of Czech works focusing on this time period, as well as the absence of such works being at least partially compensated by translations of foreign production. The study pays special attention to the second half of the 20th century when such research was being deformed and thematically impoverished due to the so-called Marxist-Leninist methodology. It also draws attention to the changes that occurred in the field following the Velvet Revolution and the subsequent political development in Czechoslovakia / the Czech Republic. The possibility of a free choice of topics that occurred after the changes in November 1989 is recognized as especially positive. At the same time, however, the article notes the insufficiency of Czech historiographical focus on the complex history of Russia in the sense of searching for roots and particular manifestations of oppression, despotism and totalitarianism, with special regard to the 20th century and its impact on the present day and the absence of any such topics (not necessarily directly related to oppression, despotism and totalitarianism) on all levels of the education system. A general lack of time and spotlight is identified as one of the reasons, as topics from recent history are usually arranged at the very end the end of teaching cycles. Therefore, at the end of the article, the author proposes to use a retrospective form of teaching that would first acquaint students with current events and, subsequently, gradually pace back to discuss the key events that created that current process.

---

* Práce vznikla s podporou Strategie AV 21. Špičkový výzkum ve veřejném zájmu - projekt *Anatomie evropské společnosti, historie, tradice, kultura, identita*.

Keywords: Czech Historiography, Study of Russian History, Freedom, Teaching of the History, Retrospective Teaching

Úvod¹

„Vyprávění o minulosti“ a naslouchání nejrůznějším příběhům o ní se v současné české společnosti těší značné oblibě. Nejen profesní dějezcypci, ale i řada laických historiků se fundovaně vyjadřuje k různým otázkám historie, kriticky pracuje s prameny i literaturou a předkládá náležitě zdůvodněné argumenty svých tvrzení. Existují však témata a dokonce i celé úseky dějin, ke kterým se takový přístup ani oblíba v jejich zkoumání nevztahuje. Často je to proto, že převažuje pocit, že vše podstatné v nich již bylo vybadáno, existuje o nich dostatek zahraniční literatury, kterou stačí přeložit, nebo že některým problémům je prostě zbytečné se věnovat; v minulosti bylo jejich studium dostatečně intenzivní, a pokud v něm bylo něco zkreslené, stačí změnit pólová znaménka a vše je zřejmé.

Tento přístup se týká celé škály obecných dějin, především té jejich části, kterou označujeme jako moderní, nebo německým paradigmatickým výrazem „Zeitgeschichte“.² Je pochopitelné, že se dějepiscectví malého českého národa nemůže věnovat všem problémům minulosti. Nutný je jejich výběr a především soustředění na domácí prostředí. Právě ono je hlavní částí historického rozměru národního kulturního dědictví, které označujeme jako tzv. rodinné stříbro. Je to nedílná součást našeho národního kulturního dědictví a tradic, které prokazatelně ovlivňují naše současné vidění světa, chování i konání. Proto jeho zevrubné poznání a vysvětlení toho, co se v minulosti dělo „doma“, na čem by měla česká společnost stavět, či čeho by se měla vyvarovat, je nejdůležitější částí poznání minulosti. Jde o to, co definujeme jako národní dějiny („Nationalgeschichte“).³

Obraz národních dějin není celistvý bez jejich zasazení do širších souvislostí a bez toho, abychom určili, že leccos z obecných dějin mělo na národní historii výrazný vliv. Dokonce bychom mohli hovořit v některých případech vysloveně o determinaci. Poznání takových částí obecných dějin bychom měli nepochybně věnovat alespoň stejnou pozornost jako národním dějinám. Ať se již jednalo o pozitivní či negativní determinanty. V obou zmíněných pólech byly a mnohé jsou dodnes výraznými zdroji poučení.

Dalším podstatným důvodem, proč se věnovat obecným dějinám, a to nejen nahodile, ale i vysloveně systematicky, přehledovým i analytickým způsobem, je fakt, že bez poznání obecných dějin, jež přímo s českou minulostí nesouvisely, jen stěží pochopíme podstatu a konkrétní události našich dějin. Pochopitelně musíme jít ve

¹ Studie navazuje na autorovu práci *Tradice a nové přístupy ke kulturním dějinám v české historické rusistice*. In *Kulturní dějiny*, 2021, roč. 12, Supplementum, s. 81 - 112. Oproti ní se soustředí na politické dějiny, zejména na fenomén nesvobody, despotie a totalitarismu, a upozorňuje na vhodnost výuky dějin retrospektivní neboli retrogradní formou. Tedy od novějšího či v případě ruských dějin nejnovějšího dění ke staršímu.

² ROTHFELS, Hans. *Zeitgeschichte als Aufgabe*. In *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, 1953, roč. 1, č. 1, s. 1 - 8.

³ CONRAD, Christoph - CONRAD, Sebastian (eds.). *Die Nation schreiben. Geschichtswissenschaft im internationalen Vergleich*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2002.

studiu (a stejně tak výuce) obecných dějin cestou určitého výběru. Jak jsme již uvedli, vše sledovat nelze. Podle našeho názoru v čele aktuálnosti sledovatelnosti této části dějin stojí to, co souvisí s tzv. vztahovou problematikou. Tedy s celým velkým komplexem dějinných problémů souvisejících se vztahem českých zemí k více či méně geopoliticky a kulturně civilizačně vzdálenému prostředí, k zahraničí. V nich se zcela zřetelně promítá naše národní historie, především její konkrétní projevy stereotypů, heterostereotypů a autostereotypů vnímání „druhého“. Nelze při tom pominout pohled „onoho druhého“ či „onoho okolí“ na nás. Zase sice jde na prvním místě „jen“ o vztahovou záležitost, ovšem takovou, která je výrazně formována minulým i současným děním v příslušné zemi. Tím se blížíme k nutnosti poznání části obecných dějin, resp. dějin země, k níž, či k jejíž společnosti, se naše vztahy (v určitých dějinných etapách) odvíjely i jen nepřímo. Bez znalosti o nich lze jen stěží vytvořit komplexní objektivní obraz národních dějin. I když se týkají minulosti jiných zemí.

Výběr historických témat samotnými historiky je jedním z nesporných výdobytků svobody, jejíž třicetiletí si naše společnost nedávno připomenula. Oproti staršímu období se tak neděje cestou dekretování úkolů Státního plánu základního výzkumu shora, jak tomu bylo v období tzv. socialismu. Poněkud složitější je to ve výuce, kde podléháme nejrůznějším atestačním procesům. Ty za ně do značné míry volbu témat přebírají. I když na počátku stojí návrh historiků. Je zřejmé, že zejména ve výuce musejí fungovat obecnější, nejlépe centrálně, na úrovni Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a pak pyramidálně směrem dolů k vysokým školám, jednotlivým fakultám a jejich katedrám, stanovená pravidla. Diskutabilní z mého pohledu ovšem je, nakolik jsou s to náležitě rychle reagovat na aktuální politické a kulturně společenské dění, a to nikoli jen v domácím, ale i v námi sledovaném problému bych si dovolil s ohledem na postupující globalizaci zdůraznit především, v mezinárodním prostoru. Mám na mysli i jednu podstatnou skutečnost, že se české prostředí po staletí nacházelo na průsečících dvou odlišných kulturně civilizačních typů: západoevropského a východoevropského. V současnosti tomu není jinak, ovšem konkrétní děje se proměňují. Pro české dějiny téměř vždy platilo, že z jedné i druhé strany bylo ovlivňováno. Někdy více, jindy méně. Nemalou roli při tom sehrávaly geopolitické ambice jak zemí tvořících zmíněné kulturně civilizační typy, tak i další, které s námi přímo i nepřímo sousedily. Nechceme tvrdit, že se vždy jednalo o cílené prosazování jejich vlivu v českém prostoru. Ani to však nebylo výjimkou, dalo se tak různými, více či méně otevřenými formami, z nichž některé přežívají do současnosti a mohou být také rysem budoucnosti. K tomu by se podle mého názoru měla historiografie, ať již zaměřená badatelsky nebo výukově, vyjadřovat a reflektovat historické souvislosti.⁴

Kritérií k výběru témat, jimž bychom měli v obecných dějinách věnovat pozornost, je nepochybně celá řada. Stejně jako důvodů, proč věnovat pozornost celkům obecných dějin, které bychom měli vysvětlovat ve výuce. Prosadit téma z obecných dějin jako projekt grantových agentur bývá složitější, než v případě národních dějin. Důvody toho, podle mého názoru, spočívají v metodologii zpracování. Dostupnost

⁴ VLČEK, Radomír. *Ruský panslavismus – realita a fikce*. Praha : Historický ústav, 2002, s. 7 – 9.

pramenů, které jsou podstatou základního historického výzkumu, je v případě projektů z obecných dějin nepoměrně menší. K doložení této skutečnosti není ani třeba zmiňovat státy, v nichž pro domácí a zahraniční badatele neexistují stejné možnosti. I když v nich je tato situace obzvláště zřejmá. Výrazně omezujícími determinanty jsou vzdálenosti, časové a finanční možnosti a další záležitosti, které limitují bádání v zahraničních archivech, neřku-li jazykové bariéry.

Ve výuce se setkáváme s jinými úskalími. Zejména jde o to, že v současné době stále více podléháme trendu rychlých stručných informací. Ve výukových modelech, je lhostejno na jakých stupních škol, se proto stále více soustředíme na to, co by bylo možné označit jako základní kostru, žákům a studentům více diktujeme, než přednášíme a na základě jejich požadavků jim doporučujeme především přehledovou literaturu. Protože potřebujeme v rámci dějepisu zvládnout „celou“ historii, na obsáhlejší zastavení a vytvoření prostoru pro potřebná ucelená témata obecných dějin nezbývá čas. Když se na nás občas na školách obrací studenti s požadavkem určitých tematických bloků, obvykle je odkazujeme na rovinu, že „snad, někdy v budoucnu“. Do akreditovaných studijních programů se změny vnášejí stěží, zpravidla vyžadují delší čas. V tomto „budoucnu“, už může být v rámci obecných dějin pro společnost aktuální již něco zcela jiného.

Ještě jednou se vraťme k nutnosti výběru témat určených k odbornému zpracování či výuce, tentokrát z hlediska národa. Aniž bychom se pokoušeli o jejich vyjmenovávání, čtenář již jistě tuší, kam svými úvahami směřujeme, připomeňme jen ten, z našeho pohledu, nejdůležitější: souvisí s naší současnou každodenností a s tím, co bylo v roce 2019 opakovaně v souvislosti s třiceti lety, jež uplynuly od Sametové revoluce v listopadu 1989 připomínáno: *demokracie není samozřejmost*. Nebo, zcela z jiného úhlu pohledu, ovšem bezprostředně s historickým poznáním související, že jedním z nejdůležitějších úkolů státu vůči „své“ společnosti je zajištění její bezpečnosti. Aniž bychom si to obvykle uvědomovali, jde totiž o jeden z nejstarších a vnitřně nepříliš proměnných fenoménů historie.⁵

V minulosti často čelní představitelé různých států směřovali jeho obranu s vlastními ambicemi. Realizovali si touhu ovládat co největší geopolitický prostor s co nejhustším zalidněním. Zjednodušeně lze říci, že tato touha, vlastní především všem autoritativním režimům, zakořenila jako tradiční hodnotové kritérium úspěšnosti vládnutí, kterým se mezi sebou svěřili, ale i holedbali. Omezila je až moderní doba a s ní spojené formování republikánského zřízení, občanské společnosti a především principů demokracie. Tato skutečnost tvořila pozoruhodný proces, který ovšem nebyl na celém světě a dokonce ani v rámci „pouhé“ Evropy časově shodný. Autoritativní politické systémy se někde udržovaly déle, či si dokonce v rozporu s obecným trendem v důsledku ekonomických, sociálních či národnostních determinant svoji pozici upevňovaly. Na otázku, proč se tak dělo, může odpovědět pouze historie zaměřená na obecné dějiny. Napovědět může mnohé i v současnosti. Tento proces totiž můžeme sledovat dodnes. V některých zemích autoritativní režimy

⁵ KISSINGER, Henry. *Uspořádání světa. Státní zájmy, konflikty a mocenská rovnováha*. Praha : Prostor, 2016, s. 13 – 21.

přežívají, případně se skrývají za maskou „řízené demokracie“ či zdánlivě široké komunikace vedení státu se společnostmi.⁶

Komparativní historička a politoložka českého původu Veronika Sušová Salminen (*1976), specializující se na východoevropský prostor 19. až 21. století, v úvodu knihy o prezidentovi Ruské federace Vladimíru Vladimiroviči Putinovi (*1952) uvedla: „Ruský prezident Vladimir Putin, současná ruská politika a zahraničně politické směřování Ruska jsou v poslední době oblíbená témata. Zprávy a komentáře o tom, jaké je dnešní Rusko a jeho politický systém, kdo je Vladimir Putin a kam vede svoji zemi, zaplňují stránky novin a webů a budí široký ohlas. Každá veřejná debata by ovšem měla být nejen názorově bohatá, ale měla by také být postavena na znalosti daného tématu. ... V českém prostoru je sice kolem Putina Ruska dost rušná, nicméně český čtenář má jen málo možností, jak se o ruské politice a o Vladimíru Putinovi něco ucelenějšího dozvědět.“⁷

K uvedeným slovům považujeme za nezbytné dodat, že závěry Veroniky Sušové Salminen neplatí jen pro dobu Vladimíra Putina a pro jeho osobu, ale prakticky pro celé moderní dějiny Ruska. Chápeme je obvykle jako dějiny „ruského krátkého 20. století“, tedy to, co se odehrávalo v geopolitickém prostoru paradigmaticky definovaném jako „Rusko“ od revoluce 1917 do rozpadu Svazu sovětských socialistických republik v roce 1991 s následnými vývojovými konotacemi Ruské federace, případně dalších států, které v dřívějším prostoru „Ruska“ „pobývaly“ a staly se po roce 1991 samostatnými (Ukrajina, Bělorusko, pobaltské státy, středoasijské státy, státy Zakavkazska). Takové zaměření je obzvláště důležité v souvislosti s aktuálním politickým děním, které by mělo nutit nejen profesní historiky ke zvažování, jaké Rusko bylo, kde jsou kořeny zla, které expandují do otevřených geopolitických agresí, jaká je podstata myšlení politického vedení, ale i většinové společnosti, atd. Máme sice z poslední doby české provenience několik přehledových prací a rozborů několika podstatných témat nejnovějšího období, ale rozhodně nelze hovořit o tom, že by to bylo skutečně dostatečné analytické poznání, které by bylo využitelné k další kritické práci a při výuce. Ke škodě věci přetrvává na všech stupních škol ve výuce vůči obecným dějinám a minulosti Ruska obzvláště „rezervovaný“ postoj, do značné míry je tato část dějin ponechávána stranou; v lepších případech se výuka dotýká alespoň stěžejních událostí minulosti.⁸ Přitom stále a za všech okolností platí, že poznání historie je cestou k pochopení současnosti a že zejména v případě definování negativních projevů minulosti, jehož zřetelnou součástí jsou různorodé projevy ne-svobody, despotie a totalitarismu, je odhalení kořenů, jejich „růstových“ proměn a eskalace zla v moderní době pro stávající společnost vyslovenou (či nevyslovenou, ale podvědomě chápanou) nutností.

⁶ SNYDER, Timothy. *Cesta k nepsobodě. Rusko, Evropa, Amerika*. Praha : Paseka – Prostor, 2019, s. 22 – 42; ALBRIGHTOVÁ, Madeleine. *Fašismus. Varování*. Praha : Argo, 2018, s. 15 – 25.

⁷ SALMINEN, Veronika. *Putin. Nezkreslená zpráva o mocném muži a jeho zemi*. Praha : Daranus, 2015, s. 5.

⁸ VLČEK, Radomír. Proč hledíme s despektem na ruské a sovětské dějiny? Bílá místa ve studiu ruských a sovětských dějin v českém dějepisectví po roce 1990. In ZÁŘICKÝ Aleš – KADLEC, Petr – ZÁVODNÁ Michaela (eds.). *X. sjezd českých historiků Ostrava 14. – 16. 9. 2011*. Sv. 6, Ostrava : Ostravská univerzita, 2017, s. 30 – 52. Dostupné též na: <<http://docplayer.cz/15998627-Proc-hledime-s-despektem-na-ruske-a-sovetske-dejiny.html>> [1. 7. 2022].

Cíl

Předložená stať si klade za cíl upozornit na malý prostor, který je v současnosti věnován výuce moderních ruských dějin, a na podceňování potřeby vysvětlit jejich stěžejní „příběhy“ jako poučení pro současnost. Práce vychází z autorova dlouhodobého sledování českých historicko-rusistických bádání.⁹ Z hlediska obsahu je jejím východiskem přehled prací o ruské minulosti, které vznikly v českém prostředí v uplynulých desetiletích.¹⁰ Co se týče didaktické formy, vychází ze skutečnosti, že výuka dějepisu je na všech stupních škol stavěna chronologicky od nejstarší minulosti k moderní době. K výkladům nejnovějších dějin často ani nedojde. Studie naznačuje též neochotu některých učitelů dějepisu, především na nižších stupních, vysvětlovat kontext soudobých problémů. Jeví se jim jako choulostivý či nevhodný pro historický výklad, jenž podle jejich ortodoxního vnímání dějepisu vyžaduje odstup alespoň jedné generace. Studie proto kromě upozornění na neuspokojivý stav ve výuce moderních ruských dějin nabízí jedno z východisek, jak jim věnovat prostor: retrospektivní formu výuky, při níž lze nejprve seznámit s aktuálními problémy a poté postupně sledovat jejich kořeny, okolnosti a důvody.

Nejstarší tradice českých historicko-rusistických studií

České prostředí má ve studiu ruské minulosti, včetně sledování jejich aktuálně dobových témat, bohatou tradici. Bylo by možné připomínat jeho odraz ve starších česko-ruských vztazích¹¹ stejně jako jeho počátky ve fázi institucionalizace nejprve rakouské (rakousko-uherské) a následně české vědy. Jako příklad mohou sloužit díla českého obrozeneckého spisovatele Ludvíka Rittersberga (1809 – 1858), historika a archeologa Josefa Ladislava Píče (1847 – 1911) či historika Josefa Kalouska (1838 – 1915). V intencích dobového pojetí historie se však všichni tři, stejně jako i jiní, kteří se snažili popsat obraz národních dějin, soustředili na vskutku dávnou minulost. Činili tak proto, že v tehdy aktuálním paradigmatu šlo o to dějinami podtrhnout historičnost národa a posílit jí jeho národní vědomí. Platilo to i v pohledu na jiné národy. Ludvík Ritter z Rittersberga sice dovedl svoji práci až do pařížského míru ukončujícího Krymskou válku (1853 – 1856), ale pouze ve smyslu popsání, či přesněji opsání toho, co publikovali někteří představitelé soudobé ruské historiografie, především syntetizátor oficiálního obrazu geneze a vývoje ruského státu Nikolaj Gerasimovič Ustrjalov (1805 – 1870). V případě Josefa Ladislava Píče byly ruské dějiny dovedeny pouze do konce panování imperátorky carevny Kateřiny II. Alexejevny, tedy do roku 1796, aniž by přitom byl nějak zřetelněji překonán přístup Ludvíka Rittersberga čerpajícího výhradně z toho, co o ruské minulosti napsali představitelé soudobé oficiální ruské historiografie, opět především již zmíněný Ustrjalov. Je přitom třeba zdůraznit, že Josef Ladislav Píč byl především

⁹ VLČEK, Radomír. Tradice a nové přístupy ke kulturním dějinám v české historické rusistice. In *Kulturní dějiny*, 2021, roč. 12, Supplementum, s. 81 – 112.

¹⁰ VLČEK, Radomír. Tradice českých bádání o minulosti carského Ruska. In *Slovanský přehled*, 2017, roč. 103, č. 3, s. 539 – 588.

¹¹ VLČEK, Radomír – VORÁČEK, Emil. Česko-ruské vztahy. In *Akademická encyklopedie českých dějin. III – Č/2*. PÁNEK, Jaroslav (věd. red.). Praha : Historický ústav, 2012, s. 29 – 48; BABKA, Lukáš – ROUBAL, Petr. Československo-sovětské vztahy. In *tamtéž*, s. 171 – 186.

archeolog, tvůrce prací o nejstarší české minulosti. V obrazu Ruska se proto soustředil na jeho nejstarší dějiny.¹² Tentýž přístup uplatňoval Josef Kalousek, jenž měl ovšem při tom na mysli nesmírně významný aspekt, na který v současnosti občas zapomínáme – porovnání českého a ruského prostředí. K tomu bylo třeba dodat obecný dobový rozměr. Pokud šlo o Rusko, zájem o jeho minulost podporovalo tradiční české rusofilství, stejně jako skutečnost, že pohled na něj byl součástí dobového slovanství doplňujícího a současně i podpírajícího český národně identifikační aspekt.¹³

Co se týče slovanství a v této době se konstituujícího historického obrazu slovanického prostředí, výrazná změna nastala na přelomu 19. a 20. století, kdy se i v pohledu na minulost staly aktuálními vztahy mezi národy a mezi státy. Nikoli nepříznácné je upozornění na přechod českého slovanství k novoslovanství akcentujícímu konkrétní spolupráci jednotlivých slovanských národů.¹⁴ Vlivem tohoto pohledu zpracoval jeden z nejvýznamnějších českých historiků obecných dějin této doby Jaroslav Bidlo (1868 – 1937) dějiny Ruska 19. století. Nejednalo se sice o fundamentální práci založenou na pramenech, ale opět „jen“ na literatuře, nicméně vysvětlení proměn ruského státu v poměrně nedávné minulosti nabízel možnost zamyslet se nad moderním Ruskem jako takovým.¹⁵ Plnilo i širší informativní roli. Navázalo totiž svými odkazy na přehled ruských dějin výše zmíněného rytíře Ludvíka Rittera z Rittersbergu dovedených do poloviny 19. století.¹⁶ Z hlediska ruských historiků, o které se Bidlo opřel, byl pro něj nejvýznamnější Nikolaj Ivanovič Karejev (1850 – 1931), pozitivistický historik národních i obecných dějin akcentující výklad stavěný důsledně na kritické práci s prameny.¹⁷

Konstituování moderních českých bádání o novějších a nejnovějších dějinách Ruska a Sovětského svazu nemůžeme ponechat stranou bez připomenutí osobnosti Tomáše G. Masaryka (1850 – 1937), který ač nebyl profesním historikem, jim dlouhodobě věnoval zvláštní pozornost. Činil jak písemnou, tak ústní formou. Jeho zájem o Rusko byl přitom vymezen snahou pochopit jeho podstatu. Ačkoli si byl vědom, že po staletí sehrává v ruském prostředí významnou roli stát, jeho instituce a jejich konkrétní představitelé, byl přesvědčen, že tak jako jinde, je i v ruském prostoru rozhodující společnost. A v jejím rámci proměna či stereotypy myšlení. Nebyl proto vzdálený přesvědčení dobového filozofa a historika Nikolaje Alexandroviče

¹² PÍČ, Josef Ladislav. *Čechy předhistorické. Na základě prehistorické sbírky Musea království Českého, 1-2.* Praha : nákladem vlastním, 1899 – 1900; PÍČ, Josef Ladislav. *Čechy na úsvitě dějin. Na základě prehistorické sbírky Musea království Českého a pramenů dějepisných.* Praha : nákladem vlastním, 1902 – 1905; PÍČ, Josef Ladislav. *Čechy za doby knížecí. Na základě prehistorické sbírky Musea království Českého a pramenů dějepisných.* Praha : nákladem vlastním, 1909.

¹³ VLČEK, Radomír. Kult slovanství. In *Kultúrne dejiny*, 2020, roč. 11, Supplementum, s. 249 – 279.

¹⁴ VLČEK, Radomír. Novoslovanství. In *Akademická encyklopedie českých dějin VIII, M-N.* PÁNEK, Jaroslav (věd. red.). Praha : Historický ústav AV ČR, v tisku; dostupné též na: <<https://aeed.kpsys.cz/#!/>>, [3. 10. 2022].

¹⁵ BIDLO, Jaroslav. *Dějiny Ruska v 19. století. 1 – 2.* Praha : J. Otto, 1907.

¹⁶ RITTER, Ludvík. *Dějiny ruské od nejstarších dob až do nejnovějšího míru pařížského. Podle rozličných pramenů, hlavně podle Ustrjalova, sepsal L. Rittersberg.* Praha : Jaroslav Pospíšil, 1857.

¹⁷ VLČEK, Radomír. Nikolaj Ivanovič Karejev (1850 – 1931). In HANUŠ, Jiří – VLČEK, Radomír (eds.). *Historik v proměnách doby a prostředí 20. století.* Brno : Maticе moravská, 2009, s. 289 – 314.

Berďajeva (1874 – 1948) o nutnosti hledání, poznávání, ale i definování „ruské duše“.¹⁸

Masaryk byl především sociolog a filozof, ovšem s mimořádným vhledem do historie. Co se týče metod zpracování, dobová historicko-positivistická metoda mu sice nebyla cizí, soudy stavěl důsledně na exaktních poznatcích, v mnohém však překračoval „pouhé“ sledování historických pramenů. Již jeho disertační práce s tématem o slavjanofilství Ivana Vasiljeviče Kirejevského (1806 – 1856) proto mohla být pro historický obraz v mnohém přínosná, avšak odborná historiografie jeho rozvinutí nepovažovala za nutné. Mimo jiné i proto, že se Masaryk soustředil na nejnovější Rusko.¹⁹

V posledních desetiletích 19. století i na počátku 20. století Masaryk publikoval řadu kratších článků o dílech významných ruských spisovatelů, filozofů a jiných myslitelů, stejně jako o aktuálním politickém dění v Rusku.²⁰ Nejznámější a pro odborná historická bádání metodologicky velmi cenná je ovšem především jeho třídílná práce *Rusko a Evropa. Studie o duchovních proudech v Rusku*.²¹

Zásadní změna ve sledování ve své době moderních ruských (sovětských) dějin nastala v českém prostředí po vzniku samostatné Československé republiky. Byl to jednak důsledek výrazných změn, ke kterým v tehdejším Rusku – Sovětském svazu docházelo, jednak výsledek česko-slovenské samostatnosti, která vyžadovala jasně formulovanou státní a národní ideologii. Její přirozenou součástí bylo obrácení se do minulosti, zejména do minulosti tzv. slovanského prostoru, a vysvětlení, proč se v konkrétních případech formovaly a rozvíjely národní či státní vztahy určitým směrem. Včetně těch nejaktuálnějších.²²

Národní česko-slovenská historie zasazená do širších mezinárodních souvislostí tím získala na významném impulzu. I tehdy ovšem bylo problémem vyjadřovat se k aktuálnímu dění v jiných zemích, aniž by byl explicitně vysvětlen důvod takového zaměření. Snad se projevovaly i jisté obavy ze zasahování do vnitřních záležitostí jiného státu, jak bylo zřejmé např. v Masarykově dilematu ohledně aktivit česko-slovenských legií na ruském území během tamní občanské války (1918 – 1920).²³ Podstatnou roli ovšem přitom sehrávalo stanovisko předních evropských mocností, definované vůči Rusku na pařížské mírové konferenci konané v prvních měsících

¹⁸ BERĎAJEV, Nikolaj Alexandrovič. *Duše Ruska*. Brno : Petrov, 1992.

¹⁹ MASARYK, Tomáš Garrigue. *Slovanské studie 1. Slavjanofilství Ivana Vasiljeviče Kirejevského*. Praha : Bursík & Kohout, 1889.

²⁰ VLČEK, Radomír. Ruské revoluce a T. G. Masaryk. Ke kořenům interpretace ruských revolucí v českém prostředí. In HANUŠ, Jiří – VLČEK, Radomír (eds.). *Interpretace ruských revolucí*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 9 – 26.

²¹ Nejnověji MASARYK, Tomáš Garrigue. *Rusko a Evropa. Studie o duchovních proudech v Rusku*, 1-3. Praha : Ústav Tomáše Garrigue Masaryka, 1995 – 1996.

²² VLČEK, Radomír. 28. říjen 1918 jako mezník českého a slovenského rusofilství. In DANIŠ, Miroslav – HARBULOVA, Lubica (eds.). *Slovensko a Rusko v zlomových okamihoch dejín: Ludia, idey, udalosti. Acta historica Posoniensia XXXVII*. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Katedra všeobecných dejín; Inštitút historie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove; Slovensko-ruská komisia historikov, 2020, s. 51 – 65.

²³ McNAMARA, Kevin J. *Velký sen. Dvou malých národů. Československé legie v Rusku a vznik první republiky*. Praha : Slovart, 2020, s. 181 – 188.

roku 1919, odrážející neochotu podpořit boj s bolševickou despotií otevřenou vojenskou akcí (intervencí).²⁴

T. G. Masaryk, zvolený revolučním národním shromážděním dne 14. listopadu 1918 prezidentem nově ustavené Československé republiky, dával svůj zájem o aktuální dění v Rusku a jeho historické souvislosti (ve smyslu duše Ruska) i nadále najevo.²⁵ Spíše tak ovšem činil ústně, na sepisování objemných, či dokonce syntetizujících prací se již jen stěží dokázal soustředit. Pokud se přece jen rozhodl pro písemné vyjádření, pak tak obvykle činil na žádost konkrétních osobností, především významných tuzemských či zahraničních novinářů. Obvykle se na definitivní podobě takových statí podíleli jiní autoři, především intelektuálové z okruhu Karla Čapka.²⁶ Některé komentáře přitom publikoval anonymně, nebo pod neznámými autorskými šiframi.²⁷

Nedostatek času vedl Masaryka i k tomu, aby pro nové vydání kompendia *Rusko a Evropa* oslovil na konci 20. let 20. století tehdy již všeobecně uznávaného, ovšem koryfeji české historiografie typu Josefa Pekaře (1870 – 1937) proskribovaného předního českého odborníka na téma moderní ruské dějiny a dějiny Sovětského svazu Jana Slavíka (1885 – 1978).²⁸ Slavíkovým úkolem bylo doplnit historickou část *Ruska a Evropy* o kapitoly o dějinách Ruska 20. století s důrazem na minulost ruské revoluce 1917. Původně Masarykovo dílo *Rusko a Evropa* vyšlo německy v Jeně roku 1913. Před První světovou válkou bylo Masarykem napsáno do slova a do písmene na zakázku pro německé prostředí. Prvního českého, dvousvazkového vydání se dočkalo až v samostatném Československu. Ovšem již na samotném počátku jeho existence, v letech 1919 – 1921, zásluhou pražského nakladatelství Jana Laichtera (1858 – 1946), známého vydáváním filozofické, sociologické, ekonomické a právní literatury.²⁹ Se Slavíkovým „dodatkem“ a Slavíkem doplněnou obšírnou bibliografií o historiografii ruské minulosti vyšlo roku 1930 druhé české vydání *Ruska a Evropy* ve stejném nakladatelství opět ve dvou svazcích.³⁰ Moderní edici *Ruska a Evropy* ovšem známe jako třísvazkovou. Je tomu tak proto, že Masaryk i po roce 1918 svůj obraz moderního Ruska stále promýšlel, činil si k němu poznámky a formuloval především části, které měly být varováním střední a západní Evropy před nesvobodou a despotií šířící se ze Sovětského svazu. V roce 1937 zemřel, aniž by takto připravovaný třetí svazek *Ruska a Evropy* podle svých představ dokončil. Editoři

²⁴ KOVTUN, Jiří. *Republika v nebezpečném světě. Éra prezidenta Masaryka 1918 – 1935*. Praha : Torst, 2005, s. 76 – 85.

²⁵ DOUBEK, Vratislav. Posuny kritiky antidemokratického režimu: T. G. Masaryk, E. Beneš a bolševická revoluce. In DOUBEK, Vratislav et al. *T. G. Masaryk a Slované*. Praha : Historický ústav, 2013, s. 73 – 92.

²⁶ ČAPEK, Karel. *Rozhovory s TGM*. Praha : František Borový – Čin, 1946, s. 109 – 114.

²⁷ VAŠEK, Richard. „Račte to podepsat libovolnou šifrou.“ *Prezident Masaryk jako anonymní publicista*. Praha : Academia; Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., 2018.

²⁸ BENEŠ, Zdeněk. Jan Slavík v českém historiografickém kontextu. In BABKA, Lukáš – ROUBAL, Petr. *Život plný střetů. Dílo a odkaz historika Jana Slavíka (1885 – 1978)*. Praha : Pavel Mervart; Národní knihovna ČR; Slovanská knihovna, 2009, s. 17 – 28; VEBER, Václav. Česká historiografie o Rusku a Jan Slavík. Doslov po 80 letech. In SLAVÍK, Jan. *Leninova vláda (1917 – 1924)*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 289 – 339.

²⁹ LACH, Jiří (ed.). *O umlčené kulturní epoše. Kus nakladatelské historie, 1-2*. Praha : Academia, 2021.

³⁰ MASARYK, Tomáš Garrigue. *Rusko a Evropa. Studie o duchovních proudech v Rusku*. Praha : Jan Laichter, 1930.

Masarykova ústava se však rozhodli jej do nové edice zařadit. Je to velmi důležitý počín právě z hlediska poznání Masarykova vztahu k ruské (sovětské) nesvobodě a k definování podstatného kořene českých bádání o Rusku jako takovém.³¹

Masaryk svěřil doplnění své práce Slavíkovi především proto, že jej považoval za jednoho ze svých následovníků v poznání podstaty ruského myšlení a seznamování s ním širší veřejnosti. V jednom z vyšetřovacích spisů, které v roce 2006 uveřejnil Jaroslav Bouček (*1952), historik, jenž se osobností Jana Slavíka dlouhodobě zabýval, autor obsáhlé monografie o jeho životě a díle, je uvedeno zajímavé Slavíkovo vyjádření: „Dobře jsem si vědom, že mé vědecké stanovisko dráždí nejen odpůrce ruské revoluce, ale i vlastní její činitele, resp. stoupence. Uvažoval jsem často o tom, zda kritické moje stanovisko neškodí pokroku a neslouží reakci. Ale vždy po těchto úvahách přišel jsem k názoru, který mi pochválil osobně T. G. Masaryk, že třeba je říkat vědeckou pravdu, jak se mně jeví.“³²

Slavík se stejně jako Masaryk věnoval Rusku dlouhodobě a nikoli pouze na základě exaktních historických pramenů. Na rozdíl od něj byl ovšem profesí historik, a tudíž tam, kde Masaryk dával přednost literatuře a sociologii, Slavík stavěl historii, aniž by tyto obory ponechal zcela stranou. První odbornou studii z ruské minulosti – *Habsburkové a Rusko v 16. století* – publikoval v roce 1906.³³ Téma středověku, které v ní akcentoval, neopustil ani v pozdějších letech, přednost však dal moderním ruským dějinám. Ty vždy zasazoval do kontextu obecných dějin. Poprvé se jim přiblížil ještě jako student, roku 1912, kdy zveřejnil studii o Lvu Nikolajeviči Tolstém (1828 – 1910). Bez zajímavosti jistě není, že po stránce metodologické, které pak zůstal věrný po celá desetiletí, ji napsal v masarykovském duchu hledání podstaty ruského myšlení a ruské „duše“.³⁴

Velká, resp. První světová válka, ať již se dotkla konkrétních osob jakkoli, byla nepochybně velkým celospolečenským traumatem.³⁵ V jeho důsledku došlo ke změně životních hodnot i obvyklých komunikačních paradigmat. Nelze se proto divit, že se osobnosti Slavíkova typu zaměřily na zkoumání příčin těchto změn a na varování před hrozbou, jež by mohla vyústit v opakování něčeho takového.³⁶ Slavík se přitom po světové válce, resp. událostech v Rusku roku 1917, začal intenzivně zabírat otázkou, proč k takovým změnám došlo právě v Rusku. První studii, v níž hledal kořeny ruského revolučního hnutí, uveřejnil roku 1920.³⁷ Roku 1922 vyšla jeho recenze prvního dílu dějin ruské revoluce jednoho z význačných činitelů ruského

³¹ MASARYK, Tomáš Garrigue. *Rusko a Evropa. Studie o duchovních proudech v Rusku, 1–3*. Praha : Ústav T. G. Masaryka, 1995 – 1996.

³² BOUČEK, Jaroslav. Dokumenty k trestnímu stíhání Jana Slavíka v roce 1948. In *Soudobé dějiny*, 2006, roč. 6, č. 4, s. 619.

³³ SLAVÍK, Jan. Habsburkové a Rusko. In *Český časopis historický*, 1906, roč. 12, č. 2, s. 169 – 177, č. 3, s. 312 – 334, č. 4, s. 447 – 467.

³⁴ SLAVÍK, Jan. Lev Nikolajevič Tolstoj jako historik. In *Osmnáctá výroční zpráva c. k. českého gymnasia na Král. Vinohradech za šk. rok 1911 – 12*. Praha : Královské Vinohrady, 1912, s. 3 – 8; totéž Praha, vlastním nákladem 1912.

³⁵ KESSLER, Vojtěch – ŠRÁMEK, Josef. *Tváře války. Velká válka 1914 – 1918 očima českých účastníků*. Praha : Historický ústav, 2020, s. 33 – 84.

³⁶ EKSTEINS, Modris. *Spěcení jara. Velká válka a zrod moderní doby*. Praha : Argo, 2019.

³⁷ SLAVÍK, Jan. Abolicionismus a revolucionismus v Rusku. In *Český časopis historický*, 1920, roč. 26, č. 1, s. 127 – 143.

liberálního hnutí, představitele strany konstitučních demokratů (kadetů) a ministra zahraničí první prozatímní vlády ustavené po tzv. únorové revoluci 1917 Pavla Nikolajeviče Miljukova (1859 – 1943).³⁸ Nepochybně ji lze považovat za počátek Slavíkova systematického pojednávání o Rusku v roce 1917, občanské válce a následném dění v Sovětském Rusku.³⁹ Ze Slavíkových pozdějších četných esejů o sovětském Rusku,⁴⁰ na memoárové literatuře založených rozborů ruských revolucí roku 1917⁴¹ i syntetizujících obrazů ruských moderních dějin⁴² čerpali tehdejší učitelé všech stupňů škol.⁴³

Jan Slavík svými obrazy ruské revoluce a sovětského Ruska přispěl i do reprezentativní publikace *Co daly naše země světu*.⁴⁴ Jejich hodnocení však bylo značně rozporuplné. Levicovní činitelé meziválečného Československa je považovaly za projevy Slavíkova rusofobie, jiní naopak jeho rusofilie. Nezavděčil se proto pojetím sovětského Ruska téměř nikomu. Snad s výjimkou Masaryka, který, jak bylo výše uvedeno, opakovaně upozorňoval na nebezpečí despotismu šířícího se z východní Evropy a na jeho souvislosti s minulostí ruského státu.⁴⁵

K dobovému hodnocení Slavíkova náhledu na sovětské Rusko ovšem podotkneme, že ani v současné době není takové vyhocené bipolární vidění ruského – východoevropského – světa něčím mimořádným. Problémem ovšem je, že ani v současnosti nejsou některá taková stanoviska podložena věcnými argumenty a v obrazu minulosti absentuje důsledný rozbor historických faktů.⁴⁶

V minulosti tomu však nebylo jinak. K tehdejšímu rozpornému vnímání Slavíkových postojů přispěl jeho spor o pojetí českých dějin, který vedl s koryfejem meziválečné české historiografie Josefem Pekařem.⁴⁷ Ačkoli byl Slavík v polovině 20. let 20. století osloven Josefem Šustou (1874 – 1945), Kamilem Kroftou (1876 – 1945) i Josefem Pekařem, aby se na pražské univerzitě habilitoval, záhy z tohoto záměru sešlo a Slavík zůstal jen „úředníkem“, přesněji ředitelem Ruského zahraničního archivu,

³⁸ SLAVÍK, Jan. P. N. Miljukov, Istorija vtoroj russkoj revoljucii, T. 1. In *Český časopis historický*, 1922, roč. 28, č. 3 – 4, s. 482 – 485.

³⁹ VEBER, Václav. Česká historiografie o Rusku a Jan Slavík. Doslov po 80 letech. In SLAVÍK, Jan. *Leninova vláda (1917 – 1924)*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 301 – 308.

⁴⁰ SLAVÍK, Jan. *Co jsem viděl v Sovětském Rusku*. Praha : Svaz národního osvobození, 1926; SLAVÍK, Jan. *Po druhé v Sovětském svazu*. Praha : Svaz národního osvobození, 1927; SLAVÍK, Jan. *Po třetí v Sovětském svazu*. Praha : Svaz národního osvobození, 1932.

⁴¹ SLAVÍK, Jan. *Ruská revoluce březnová ve vzpomínkách účastníků*. Praha : Melantrich, 1930; SLAVÍK, Jan. *Ruská revoluce listopadová ve vzpomínkách účastníků. Vítězství Leninovo*. Praha : Melantrich, 1931.

⁴² SLAVÍK, Jan. *Co třeba vědět o SSSR. Stručný nárys sovětského zřízení a jeho vývoje*. Praha : Československá grafická Unie, 1936; SLAVÍK, Jan. *Leninova vláda*. Praha : Melantrich, 1935.

⁴³ KOTAS, Jan. *Moderní ruské dějiny v českých učebnicích dějepisu pro střední školy*. Brno 2022. Magisterská diplomová práce obhájená na Historickém ústavu, FF MU v Brně.

⁴⁴ SLAVÍK, Jan. Dějiny Ruska ve XX. století. In *Dvacáté století. Co dalo lidstvu : Výsledky práce lidstva ve XX. století. Sv. 6. Národové a státy*. Praha : Vladimír Orel, 1933, s. 249 – 320.

⁴⁵ Např. MASARYK, Tomáš Garrigue. Příspěvek k dějinám poměru bolševiků k Dohodě. In MASARYK, Tomáš Garrigue. *Cesty demokracie. Soubor projevů za republiky*. 2. 1921 – 1923. Praha : Čin, 1934, s. 353 – 355; MASARYK, T. G. K pátému výročí samostatnosti. In MASARYK, *Soubor projevů*, 2., s. 475 – 485.

⁴⁶ HOLZER, Jan – MAREŠ, Miroslav. Russia as a Czech Security Enigma. Introductory Remarks. In HOLZER, Jan – MAREŠ, Miroslav. *Czech Security Dilemma. Russia as Friend or Enemy?* Cham Switzerland : Palgrave MacMillan, 2020, s. 1 – 14. https://doi.org/10.1007/978-3-030-20546-1_1.

⁴⁷ SLAVÍK, Jan. *Pekař contra Masaryk. Ke sporu o smysl českých dějin*. Praha : Čin, 1929.

zřízeném při Ministerstvu zahraničních věcí (1925 – 1939). Slavík sice zůstal „pouhým“ doktorem, ale pro jeho odborné zaměření na moderní ruské dějiny to bylo velkým přínosem. Mohl tak totiž využít unikátní archivní a literární materiál, který se v Ruském zahraničním archivu shromažďoval. Cenná byla především kolekce, kterou s sebou přinesla ruská, ukrajinská a běloruská emigrace, s níž dlouhodobě Jan Slavík, podobně jako český politik Karel Kramář (1860 – 1937) intenzivně komunikoval. Zajímavá ovšem byla i ta část, kterou se podařilo, v mnohém zásluhou aktivity Jana Slavíka, dokoupit z jiných zdrojů. Slavík při tom svým příkladem dokazoval, že takto lze vytvořit základ v Evropě unikátního centra studia moderních ruských dějin a v jeho rámci se i retrospektivně zamýšlet nad jejich podstatou (proměnou „ruské duše“). Což bylo mimořádně sympatické prezidentu Masarykovi. Sám Slavík pak dokázal jeho prameny a literaturu pro své práce dokonale využívat. Že darování archivu Sovětskému svazu v roce 1946 bylo nejen pro česká bádání o minulosti Ruska a Sovětského svazu neskonanou ztrátou, patrně nedokázal ani Slavík v době, kdy k němu došlo, dostatečně kriticky posoudit.⁴⁸

V této souvislosti je nutné připomenout, že mezi tradice českého bádání o minulosti Ruska a Sovětského svazu patří i tvorba ruských emigrantů – historiků pobývajících kratší či delší dobu v meziválečném Československu.⁴⁹ Nejednen z historiků, kteří z prostoru někdejšího Ruského impéria na přelomu druhého a třetího desetiletí emigrovali, se i v Československu věnoval své odbornosti – studiu a výkladu ruské minulosti – a zacházel přitom až k otázkám moderních ruských / sovětských dějin.⁵⁰ V mnohém se právě v nich zračily kritiky politického systému, ale i myšlení části společnosti, která obhajuje, prosazuje a šíří to, co je definovatelné jako nesvoboda. Jejich odborná tvorba, ale i přednášková činnost jak na různých typech škol, tak na veřejnosti, měla pro konstituování českého pohledu na moderní ruské / sovětské / východoevropské dějiny (a do jisté míry i poučení z nich alespoň ve formě výuky) mimořádný vliv. K tomu podotkněme, že ruské dějepiscectví, resp. dějepiscectví v Ruském impériu (z dnešního pohledu se leckdy jednalo o prostředí ukrajinské, běloruské i další jiné, než to, které je vymežitelné jako etnicky ruské) dosáhlo na přelomu 19. a 20. století velmi vysoké odborné úrovně. Jeho metodologie, stejně jako výběr témat, byla plně konkurenceschopná vyspělým dějepisným proudům západní Evropy. Nejednen z jeho představitelů, lhostejno, zda se věnoval ruským či světovým dějinám, dobře znal moderní dějepisné metodologické trendy tehdejšího světa a umným způsobem je aplikoval ve své tvorbě. Osobnosti jako byl Sergej Sergejevič Solovjov (1820 – 1879) a Vasilij Osipovič Kjučevskij (1841 – 1911) sledující

⁴⁸ SLAVÍK, Jan. Zrušení významného vědeckého ústavu? In *Svobodný zítřek*, 1947, roč. 3, č. 38, s. 5.

⁴⁹ Od 90. let 20. století vznikla v českém prostředí celá řada zajímavých prací věnujících se emigraci z území bývalého Ruského impéria a v jejím rámci i osobnostem sledujícím ruskou minulost z odborného pohledu. Není cílem této studie je sumarizovat ani hodnotit. Nelze ovšem neupozornit na mimořádně záslužný čin z nedávné doby, který byl výsledkem dlouhodobého projektu Akademie věd ČR – Slovanského ústavu AV ČR. Jde o práci: Dana Gaškova – Anastasija Kopřivova – Ljubov Běloševskaja † – Julija Jančarkova – Sergej Gagen. *Představiteli emigracii s territorii byušej Rossijskoj Imperii v Českoslovačcii (1918 – 1945). Biografičeskij slovar*. Praha : Academia; Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., 2021.

⁵⁰ PUTNA, Martin Cyril - ZADRAŽILOVÁ, Miluše. *Rusko mimo Rusko: dějiny a kultura ruské emigrace 1917 – 1991, 1-2*. Brno : Petrov, 1993 – 1994; KOVALJOV, Michail Vladimirovič. *Russkije istoriki – emigranty v Praze. (1920 – 1940)*. Saratov : Saratovskij gosudarstvennyj techničeskij universitet, 2012.

především ruské dějiny, stejně jako Nikolaj Ivanovič Karejev či Pavel Gavrilovič Vinogradov (1854 - 1925) zaměření na obecné dějiny, patřily mezi světově uznávané koryfeje moderního dějepiscectví.⁵¹

Připomeňme, že inspirací pro výše zmíněnou práci Jaroslava Bidla *Ruské dějiny v 19. století* bylo Bidlovo přátelství s Nikolajem Ivanovičem Karejevem, který také několikrát na jeho pozvání do Prahy přijel a přednášel. Důsledkem tohoto vztahu byl i Bidlův studijní pobyt v Petrohradě a Moskvě a Karejevem zprostředkované Bidlovy kontakty s dalšími předními osobnostmi ruského dějepiscectví, včetně zmíněného Ključevského a Vinogradova. Podobné, i když již nikoli tak intenzivní vztahy, bychom mohli najít u dalších osobností meziválečného Československa, především Josefa Macůrka (1901 - 1992).⁵² Ten ostatně ruské dějepiscectví přelomu 19. a 20. století bedlivě sledoval právě s vědomím jeho vysoké úrovně.

Na osobnost profesora Masarykovy univerzity v Brně Josefa Macůrka, vedoucího semináře východoevropských studií a později, v letech 1957 - 1970 vedoucího Katedry dějin SSSR a dějin střední, východní a jihovýchodní Evropy, bychom neměli zapomínat. Pro poznání ruské a sovětské minulosti byly podstatné zejména jeho třídílná práce *Dějiny východních Slovanů*, pojednání o dějinách východoevropského prostoru od počátku tzv. dějinného období po první světovou válku⁵³ a syntéza *Dějepisectví evropského východu*⁵⁴ zaměřená na starší i novější východoevropské dějepiscectví a na definování východoevropského prostoru z geopolitického a kulturně civilizačního hlediska. Obě práce sice vyšly krátce po druhé světové válce, naplňovaly tedy zájem širší společnosti o zemi, která se zasloužila o osvobození Československa od fašismu, ale byly připraveny již před ní. Tomu také odpovídal striktně pozitivistický přístup sledující sice podstatné aspekty kulturně civilizačních specifíků východoevropského prostoru, ale opírající se především o prameny a primární literaturu. Tím získaly nadčasový rámeček, který byl využitelný bez ohledu na politické a ideologické peripetie, jímž podléhal obraz dějin ve druhé polovině 20. století.⁵⁵

Česká bádání o moderním Rusku / Sovětském svazu po roce 1945

Macůrek formuloval svoji představu o moderních ruských dějinách před světovou válkou, ale v historiografické a výukové praxi ji mohl uplatnit až po roce 1945. Již tehdy se přitom začaly projevovat ideologické tlaky, které vyvrcholily po Únoru 1948 jednoznačně určenou doktrínou českého (československého) náhledu na ruskou / sovětskou minulost. Jakékoli spojování Sovětského svazu s nesvobodou a totalitarismem bylo nemyslitelné, a to již od roku 1945, kdy se mezi českými (čes-

⁵¹ VLČEK, Radomír. Stát a státní ideologie v koncepci ruské liberální historiografie poslední čtvrtiny 19. století. In *Slovanský přehled*, 1991, roč. 77, č. 4, s. 434 - 442.

⁵² VLČEK, Radomír. *Josef Macůrek*. Praha : Středisko společných činností AV ČR, v. v. i., 2016.

⁵³ MACŮREK, Josef. *Dějiny východních Slovanů*. Praha : Melantrich, 1947.

⁵⁴ MACŮREK, Josef. *Dějepisectví evropského východu*. Praha : Historický klub, 1946.

⁵⁵ HANZAL, Josef. *Cesty české historiografie 1945 - 1989*. Praha : Karolinum, 1999, s. 40 - 42.

koslovenskými) intelektuály projevila snaha vyjádřit vděčnost SSSR a jeho Rudé armádě za osvobození takříkajíc za každou cenu.⁵⁶

Tematicky i metodologicky normativní prací, především z pohledu marxistického přístupu k minulosti Ruska / Sovětského svazu a jeho hodnocení, se stalo dílo Zdeňka Nejedlého (1878 - 1962) *Dějiny Sovětského svazu : (1917 - 1947)*.⁵⁷ První vydání tohoto pamfletu vyšlo v roce 1948 pod názvem *30 let Sovětského svazu*.⁵⁸ Jednalo se o propagandistickou knihu, která byla v dalších vydáních doplněna a rozšířena. Nikoli však vědeckým, ale ideologickým způsobem. Z původních 247 stran se tak rozrostla na 435. Nejedlý při jejím koncipování postupoval stejně jako při tvorbě knihy o Leninovi. Prameny a primární literaturu ponechal stranou, soustředil se téměř výhradně na citáty z děl Vladimíra Iljiče Lenina (1870 - 1924) a Josifa Vissarionoviče Stalina (1878 - 1953) chápané jako odkazy učitelů, kteří se náležitě správně ke všemu vyjadřovali.

Nejedlého kniha se stala v celé české historiografii názornou ukázkou skutečnosti, že události v únoru 1948 nasměrovaly česká historicko-rusistická bádání zcela jiným směrem, než bylo objektivní, na kritickém zhodnocení pramenů a literatury činěné poznání. Dominující marxisticko-leninská ideologie, pevně ukotvená od 20. let 20. století v sovětském Rusku a Sovětském svazu, nadřadila stranickost nad objektivismus a tím zredukovala nejen výběr rusistických témat, ale i, a to především, metodologii jejich zpracování. Ve formě se stalo vyslovenou nutností pro každou práci, jež měla být publikována, použít nějaké citáty z děl tzv. klasiků marxismu-leninismu, tedy Marxe, Engelse, Lenina a Stalina, případně dalších ve své době oficiální doktrínou schválených osobností.⁵⁹

Jan Slavík v návaznosti na svůj kritický přístup, jenž uplatňoval ve své tvorbě v meziválečném období, důrazně varoval před nekritickým přejímáním obrazů, které předkládala sovětská žurnalistika a historiografie. Např. v práci *Všem, kdo uvažují o Sovětském Rusku*, demaskoval sovětský třídní a stranický přístup, v němž byla primární politická a ideová propaganda, nikoli objektivita. V zájmu prosazení politických cílů bylo pro ni prý vysloveně nutné, aby fakta zkreslovala, dávala do jiných souvislostí, než by bylo třeba a jiná, nepohodlná zamlčovala.⁶⁰ Současně Slavík upozorňoval, že česká prosovětská historiografie, podle Slavíkova vyjádření „naši sovětofilové“, údaje sovětského tisku, ale i dalších společenských věd, ochotně přebírala a ve svých pracích pak z nich činí vizi dokonalosti a vyspělosti.⁶¹

Jan Slavík si bytostně uvědomoval nebezpečí nesvobody, které nastalo po druhé světové válce tím, že se československý prostor dostal do mocenské zájmové sféry

⁵⁶ VLČEK, Radomír. Slovanská vzájemnost a panslavismus v českém pojetí v prvních letech po druhé světové válce. In *Slovanské historické studie*, 1997, roč. 23, s. 219 - 238.

⁵⁷ NEJEDLÝ, Zdeněk. *Dějiny Sovětského svazu: (1917 - 1947)*. Praha : Orbis, 1950.

⁵⁸ NEJEDLÝ, Zdeněk. *30 let Sovětského svazu*. Praha : Orbis, 1948.

⁵⁹ JIROUŠEK, Bohumil. Česká marxistická a marxisticko-leninská historiografie. Diskurs a možnosti výzkumu jeho proměn. In JIROUŠEK, Bohumil et al. *Proměny diskursu české marxistické historiografie. (Kapitoly z historiografie 20. století)*. České Budějovice : Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2008, s. 9 - 26.

⁶⁰ SLAVÍK, Jan. *Všem, kdo uvažují o Sovětském Rusku*. Praha : Ústřední výkonný výbor československé strany národně-socialistické, 1933, s. 10 - 11.

⁶¹ SLAVÍK, *Všem, kdo uvažují o Sovětském Rusku*, s. 12.

sovětského vůdce. Ještě na 2. sjezdu československých historiků, konaném mezi 5. a 11. říjnem 1947, varoval před metodologickou jednostranností marxismu, stejně jako před jím diktovaným výběrem sledovaných témat. Zmínka o nerespektování svobody, která zazněla v jeho diskusním příspěvku, jako by z hlediska celého průběhu sjezdu zapadla, byla však mimořádně závažnou z pohledu toho, co se brzy v Československu začalo odvíjet. I ve výuce bychom proto na slova, která Slavík během sjezdu historiků v říjnu 1947 pronesl, neměli zapomínat. Ideálně v kontextu dnešního aktuálního dění a jeho srovnání s tím, před čím stála československá společnost na podzim 1947.

Slavíkův opakovaně zdůrazňovaný apel však striktnímu napodobování sovětských vzorů v dějepiscetví a vysloveně kopírování sovětských, oficiální propagandou důsledně perlustrovaných obrazů ruské a sovětské minulosti nedokázal zabránit. Jak příznačné bylo, že se v den, kdy 25. února 1948 v Praze vrcholil komunistický puč, musel dostavit k výslechu na Státní bezpečnost.⁶²

Po Únoru 1948 se navzdory Slavíkovým varováním definitivně prosadilo pojetí, které hájil Zdeněk Nejedlý. Ten sice brzy poznal, že jeho vize o zachování alespoň jisté národní zvláštnosti, již se snažil vysvětlit sovětským historikům během svého pobytu v Moskvě za druhé světové války, nemůže uspět, ale osobnostem Slavíkova typu nedokázal nikdy dát za pravdu. Jeho zaslepenost marxistickou doktrínou jej vedla k ostrým výpadům, v případě Slavíka násobeným tím, že si Slavík již před válkou „dovolil“ napsat na Nejedlého knihu o Leninovi kritickou recenzi.⁶³ Signifikantní bylo, že Nejedlý se stal gestorem toho, aby byly v 50. letech 20. století, kdy československé marxistické dějepiscetví ještě nemělo všestranně zformulovaný „správný“, „vlastní“ marxisticko-leninský, či přesněji stalinský výklad minulosti Ruska a Sovětského svazu, do češtiny a slovenštiny intenzivně překládány ortodoxně stalinské práce sovětských historiků o ruské revoluci 1917 i celé přehledy ruské a sovětské minulosti.⁶⁴

Podle sovětského vzoru se prioritou mezi tématy, jež byla cíleně „shora“ v rámci tzv. státních plánů základního výzkumu českým dějepiscům „přidělována“, staly tzv. kořeny tzv. pozitivních zkušeností sovětského prostředí. Na prvním místě se jednalo o samotné revoluční události prvních dvou desetiletí 20. století. Že měly cokoli společného s nesvobodou, se nemohlo sebeméně zmínit. Pojmy despotie a totalitarismus ve spojitosti se SSSR byly vysloveným tabu. V českém (československém) prostředí byly pojímány v dobovém sovětském (přesněji stalinském, a to i po Stalinově smrti v roce 1953) diskursu jako výsledek apriorního směřování elity rus-

⁶² KOSTLÁN, Antonín. Druhý sjezd československých historiků (5. - 11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepiscetví v letech 1935 - 1948 (studie.). In KOSTLÁN, Antonín (ed.). *Druhý sjezd československých historiků (5. - 11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepiscetví v letech 1935 - 1948*. Praha : Archiv Akademie věd České republiky, 1993, s. 11 - 192; SLAVÍK, Jan. *Diskusní příspěvek Jana Slavíka*. In tamtéž, s. 258 - 263.

⁶³ SLAVÍK, Jan. Ruská revoluce a „Lenin“ Zdeňka Nejedlého. In *Slovanský přehled*, 1938, roč. 30, č. 1, s. 6 - 18.

⁶⁴ PANKRATOVA, Anna Michajlovna. *Dějiny SSSR od nejstarších dob do konce 17. století*. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1953; PANKRATOVA, Anna Michajlovna. *Dějiny SSSR v 18. a 19. století*. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1953; PANKRATOVA, Anna Michajlovna. *Dějiny SSSR ve 20. století*. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1954.

ké dělnické a stranické skupiny, tedy především bolševiků k tomu, co se v dobové dikci označovalo jako zářné zítřky. Výjimkou opět nebyly překlady sovětských publikací. Kontinuita ruských a sovětských dějin, pokud se do ní nenaroubovalo něco z ruského revolučního hnutí, byla diskvalifikována a vše, co se odehrávalo v minulosti, mimo tento rámec, bylo interpretováno jako reakční a tudíž k poznání nejen nevhodné, ale i neužitečné. Vznikla tím klasifikace nepotřebných / nevhodných či dokonce vysloveně zakázaných témat. Tím se z českých historických rusistických bádání vytratily celé velké okruhy.

Od počátku 50. let 20. století se stalo mimořádně aktuálním tématem 50. výročí první ruské revoluce odehrávající se v letech 1905 - 1907. I v tomto směru se nejprve staly vzorem překlady sovětských autorů⁶⁵ doplněné o překlad knihy „nejpopulárnějšího“, Josifa Vissarionoviče Stalina.⁶⁶ Stalo se tak ovšem jen několik měsíců před jednáním XX. sjezdu KSSS (14. - 26. února 1956), po jehož oficiálním skončení tehdejší první tajemník Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu Nikita Sergejevič Chruščov (1894 - 1964) vystoupil s referátem odhalujícím Stalinův kult osobnosti.⁶⁷ Stalinovy práce sice začaly záhy i z československých knihoven mizet, ale metodologie historikovy práce se nikterak zásadně měnit neměly. Do oslavného prezentování ruské revoluce 1905 - 1907 a pochopitelně i tzv. Velké říjnové revoluce z listopadu 1917 se ovšem zapojili i českoslovenští historici.⁶⁸ Připomenutí si zaslouží skutečnost, že kdežto událostem v říjnu / listopadu 1917 byla věnována zevrubná pozornost (ale výhradně z pohledu bolševiků), dění v únoru / březnu 1917, kdy byla ukončena éra carského Ruska, byla marginalizována či dokonce záměrně zkreslována jako cosi nesprávného, v dobé dikci buržoazního, či buržoazně demokratického.

Druhou významnou tematickou linií českých, resp. československých studií o minulosti Ruska a Sovětského svazu se v 50. letech 20. století stalo sledování česko (československo) - ruských (sovětských) vztahů. Šlo v něm o jednoznačné definování jejich geneze, pozitivního vývoje a současného optimálního stavu. I v tomto případě bylo u ortodoxních marxistů přání otcem myšlenky. Někteří zašli tak daleko, že nejen účelově vybírali prameny, ale dokonce si i některé vymýšleli či bezostyšně popisovali to, co v nich ani nebylo. Jedním z takto postupujících „historiků“ byl Čestmír Amort (1922 - 2013). Jeho kniha *Ruská vojska u nás v letech 1798 - 1800* vydaná roku 1954,⁶⁹ jako by završující Amortův „výzkum“ česko-ruských

⁶⁵ PANKRATOVA, Anna Michajlovna. *První ruská revoluce v letech 1905 - 1907*. Praha : Rovnost, 1952.

⁶⁶ STALIN, Iosef Vissarionovič. *Revoluce 1905 v Rusku*. Praha : Ústav dějin KSČ, 1955.

⁶⁷ VEBER, Václav. *Nikita na trůně. Chruščov v čele SSSR v letech 1953 - 1964*. Praha; Kroměříž : Triton, 2014, s. 64 - 68.

⁶⁸ KŘÍŽEK, Jurij. *Bez Velké říjnové socialistické revoluce by nebylo Československa. Boj české a slovenské dělnické třídy za svobodu v letech 1917 - 1920*. Praha : Rovnost, 1951; KŘÍŽEK, Jurij. *Říjnová revoluce a česká společnost*. Praha : Academia, 1967; KŘÍŽEK, Jurij. *T. G. Masaryk a česká politika: Politické vystoupení českých realistů v letech 1887 - 1893*. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1959.

⁶⁹ AMORT, Čestmír. *Ruská vojska u nás v letech 1798 - 1800. Příspěvek k dějinám česko-ruského a slovensko-ruského přátelství*. Praha : Naše vojsko, 1954; AMORT, Čestmír. *Dopisy Michaila I. Kutuzova v československých archivech*. Brno : Rudé právo, 1954.

vztahů na přelomu 18. a 19. století,⁷⁰ toho byla názorným příkladem. Jisté pozitivum lze spatřovat ve využití tématu ze starších dějin. V 70. letech se soustředil na nejnovější československo-sovětské vztahy.⁷¹ Respektoval tím trend pražské historické školy reprezentované ruským emigrantem Antoniem Vasiljevičem Florovským (1884 – 1968) studujícím mj. česko-ruské vztahy v rovině hospodářské⁷² i kulturní.⁷³ Tímto směrem se ubíralo několik Florovského žáků. Nejznámějším se patrně stal Milan Švankmajer (1928 – 2003), jehož kniha *Čechy na sklonku napoleonských válek. 1810 – 1815*, která však mohla být dopracována a vydána až ve zcela jiných kulturně politických podmínkách, než jaká skýtala 50. léta 20. století, byla v protikladu k Amortovým pracím ukázkou skutečné historické práce založené na dostupných archivních pramenech. Jak však bylo pro tuto dobu příznačné, pouze československé provenience. I ve fázi dominance marxistického dějepiscevtví byla dostupnost archiválií deponovaných v sovětských archivech minimální.⁷⁴

V 50. letech 20. století se zrodila nová forma institucionalizace české vědy. Jako její vrcholná organizace se rozhodnutím Ústředního výboru Komunistické strany Československa z října 1952 naplňovaném Vládou Československé republiky stala Československá akademie věd. Oproti starším podobám české akademie, jejichž geneze se vine až do 18. století, se jednalo o soustavu oborově specializovaných ústavů zaměřených mj. na dějiny. Studia zaměřená na minulost Ruska a Sovětského svazu byla soustředěna do několika institucí, především Slovanského ústavu ČSAV. Souběžně ovšem rozvíjel svoji činnost Československo-sovětský institut, který byl sice oborově mnohem širší, ale historie v něm byla rovněž zastoupena. K tomu přibyla stranická vysoká škola politická a nesmíme zapomínat na činnost kateder filozofických a pedagogických fakult. Pracovníky těchto institucí se stávali především příslušníci mladé badatelské generace, kteří především v 60. letech 20. století a někteří pak znovu po sametové revoluci profilovali česká studia zaměřená na minulost Ruska a Sovětského svazu. Někteří, i když to oficiálně nebylo možné, promýšleli i otázky nesvobody a totalitarismu, které se z východního prostoru do střední Evropy šířily.⁷⁵

⁷⁰ AMORT, Čestmír. *Ruští vojáci na Hořovicku v letech 1799 – 1800. Příspěvek k dějinám přátelství našeho lidu k lidu ruskému*. Hořovice : ONV Hořovice, 1954.

⁷¹ AMORT, Čestmír. *Velká víra a naděje: Dokumenty o vztazích československého lidu k národům SSSR v letech 1917 – 1945*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1970; AMORT, Čestmír. *Mezinárodní ohlas Velké říjnové socialistické revoluce*. Praha : Ústav pro kulturně výchovnou činnost, 1977; AMORT, Čestmír. *Na pomoc československému lidu. Dokumenty o čs.-sovětském přátelství z let 1938 – 1945*. Praha : ČSAV, 1960; AMORT, Čestmír. *KSSS a náš národní odboj: Příspěvek k historii bratrské pomoci Komunistické strany Sovětského svazu národně osvobozenkému boji československého lidu*. Praha : ČSAV, 1961.

⁷² FLOROVSKIJ, Anton Vasiljevič. *České sukno na východoevropském trhu v XVI. až XVIII. věku*. Praha : Archiv pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce, 1947; FLOROVSKIJ, Anton Vasiljevič. *Česko-ruské obchodní styky v minulosti: X – XVIII. století*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1954.

⁷³ FLOROVSKIJ, Anton Vasiljevič. *Češská biblija v istorii ruskoj kulturnoj pismennosti : (Fr. Skorina i prodolžateli jeho děla)*. Praha : A. Wirsner, 1946; FLOROVSKIJ, Anton Vasiljevič. *Russkije v Marianskich Laznjach: kulturno-istoričeskije stranki*. Praga : Chutor; A. G. Vinničuk, 1947.

⁷⁴ ŠVANKMAJER, Milan. *Čechy na sklonku napoleonských válek. 1810 – 1815*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2004.

⁷⁵ ŠESTÁK, Miroslav. *Východoevropská studia v České republice 1989 – 1999 (Stav a perspektivy)*. In *Slovanský přehled*, 2000, roč. 86, č. 4, s. 505 – 512.

Po Sametové revoluci zaznívala v prvních hodnoceních etapy českých historicko-rusistických bádání vymezené léty 1948 - 1989 globální apriorně negativní vyjádření. Bylo by však nehistorické, kdybychom dnes, s delším časovým odstupem tak jednoznačně činili. Nelze šmahem hodit všechny v této době vzniklé práce do jednoho koše a tvrdit, že na žádné z nich nebylo nic pozitivního. Především ve statích ze starších ruských dějin bylo totiž možné svobodněji vyjadřovat stanoviska a z dnešního pohledu dokonce i skutečně bádát.⁷⁶ Přístup k pramenům však byl omezený, a tak se v lepším případě rozvíjelo to, co platilo pro podstatnou část české historické rusistiky krátce po druhé světové válce: interpretace byla možná na základě dostupné literatury. Její komparace s tvorbou vznikající v zemích ležících směrem na západ byla po únoru 1948 značně omezená, inspirace jejich metodologií vysloveně zakázaná. Stranicky a státně požadované napodobování sovětských vzorů vedlo především ve studiu moderních dějin ke zjednodušení a do značné míry i k redukci tematické rozmanitosti. Diskurzivně se tato skutečnost dokonce projevila ve zjednodušení dichotomie ruských termínů Rus - Rossija do jednoho ne zcela adekvátního vyjádření - Rusko. Vlivem ideologického zjednodušování se pak potřebné a západně od našich hranic rozvíjené uvažování o kulturně civilizační proměnlivosti celého východoevropského prostoru, které mělo v českém prostředí z meziválečného období svoji tradici, nedostalo na pořad dne. Vše bylo „ruské“, neboť právě z „ruského“ vzešel sovětský státní celek a sovětský člověk jako údajně optimální kategorie budovaného komunistického / socialistického společenského uspořádání. Přesto bychom neměli ani takové práce opomíjet. Volba témat má jedno úskalí. Dává možnost, aby se prezentovaly i zjednodušené či dokonce zkreslené pohledy. To je v současnosti zejména v pohledu na moderní Rusko mimořádně aktuální. Měli bychom mít povědomí i o dřívějších ideologicky podbarvených interpretacích. Jinak těm stávajícím, které se opět v takové podobě objevují, nedokážeme náležitě čelit.

V této souvislosti je třeba upozornit na krátké období druhé poloviny 60. let 20. století. Částečné uvolnění sovětské politické doktríny se projevilo u některých historiků snahou kriticky zhodnotit a do jisté míry i přehodnotit svoje dřívější stanoviska a soudy. V rámci historicko-rusistického zaměření jmenujme např. Vladimíra Hostičku (1929 - 2006), Františka Janáčka (1930 - 1995), Vladislava Moulise (1931 - 2006), Jiřího Mušku (*1930), Michala Reimana (*1931), Zdeňka Sládka (1926 - 2003), Milana Švankmajera a Jaroslava Vávru (1914 - 1990). Z jejich obsáhlé produkce, která si zasluhuje ještě další samostatná zpracování,⁷⁷ zmiňme především knihu

⁷⁶ HAVLÍK, Lubomír Emil. *Slovenské státní útvary raného středověku: politické postavení, společenská a vládní organizace státních útvarů ve východní, střední a jihovýchodní Evropě od 8. do 11. století*. Praha : Academia, 1987; HAVLÍK, Lubomír Emil. *Kronika o Velké Moravě*. Brno : Blok, 1981; Brno : Jota, 1992; Brno : Jota, 2013.

⁷⁷ VLČKOVÁ KRYČEROVÁ, Lenka. Česká rusistika v letech 1948 - 1968. Možnosti zpracování ruských a sovětských dějin. In POSPÍŠIL Ivo - ZELENKA, Miloš - ZELENKOVÁ, Anna. *Aktuální problémy současné slavistiky : (jazyk - literatura - kultura - politika)*. Brno : Galium, 2015. s. 469 - 478. VLČKOVÁ KRYČEROVÁ, Lenka. *Studium dějin Ruska a SSSR v dílech československých historiků 1945 - 1989 ve vazbě k Československo-sovětským institutům a Ústavu dějin evropských socialistických zemí*. Brno 2019. Obhájená disertační práce na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně.

Michaila Reimana o ruském revolučním dění v roce 1917⁷⁸ a kolektivní monografii *Dějiny Ruska*. Ta vyšla jako první díl dvoudílné práce autorského kolektivu vedeného Milanem Švankmajerem *Dějiny Svazu sovětských socialistických republik*.⁷⁹ Normalizace se zasadila nejen o jejich stažení z knihoven, ale zakázala i zveřejnění dalších zajímavých a hodnotných prací výše zmíněných osobností, které se na jejich sepsání podílely. Typický byl např. osud Švankmajerovy knihy o carevně Kateřině II. Alexejevně (1762 – 1796), která sice v roce 1970 vyšla, ale během několika dní byla stažena z prodeje a určena ke zničení ve stoupě.⁸⁰

Šířeny ovšem nesměly být práce typu monografie historika Jana Moravce (*1924) *Spor o revoluci*, jež sledovala z marxistických pozic fenomén revoluce. Za nevhodné bylo totiž označeno upozornění na některé nedostatky tzv. socialistické revoluce, nejednotu jejich aktérů a chyby, které z toho plynuly.⁸¹ Moravcova kniha se přitom snažila verifikovat platnost marxisticko-leninských doktrín revoluce pro obraz ruské revoluce 1917. Jenomže doktrín tzv. pozdního Marxe, s nímž se Lenin a najmě pak Stalin neztotožňovali. Jejich cílem bylo dosažení ne-li okamžitého, pak brzkého vítězství za každou cenu s použitím jakýchkoli prostředků. To vše bez ohledu na ztráty lidských životů. Moravcova kniha právě na této skutečnosti ukazovala na nedostatečnou připravenost bolševiků na radikální změny, v podstatě tedy na nahodilé konání, jehož výsledek se pak utvářel takřkajíc „za pochodu“. Dnes bychom k tomu bez jakýchkoli skrupulí dodali, že právě v tom se konstituovala sovětská despotie, resp. totalitarismus. To Moravec, pochopitelně, nemohl, ale ani nechtěl zmínit. Šlo mu především o upozornění na střet koncepcí Vladimíra Iljiče Lenina, Lva Davidoviče Trockého a Josifa Vissarionoviče Stalina. Kdežto Lenin se zasazoval o koncept světové revoluce, Trockij hájil teorii permanentní revoluce a Stalin model budování socialismu v jedné zemi. Tento téměř názorový pluralismus byl pro normalizační ideology něčím nemyslitelným.

Připomeňme si, že v období krátce po druhé světové válce se nejen v českých (československých) historicko-rusistických bádáních rodila zcela nová badatelská generace. Druhá světová válka uzavřením českých vysokých škol a nacistickou perzekucí vůči české inteligenci způsobila nenahraditelnou cézuru, jejímž důsledkem byla mj. ztráta přirozené generační obměny v pedagogické i vědecké práci. Formující se mladá generace snáze podléhala iluzím komunisty slibované lepší budoucnosti včetně možnosti vybudovat spravedlivou, válkami již nedotčenou společnost. Kritické jádro, které se ovšem v jejich řadách rovněž konstituovalo a využívalo meziválečných zkušeností levicových i nelevicových intelektuálů, bylo záhy po únorových událostech roku 1948 perzekuováno, stejně jako byla zdecimována kriticky uvažující starší generace učitelů a badatelů. Většina z nich musela svoji vědeckou práci přerušit či zcela ukončit (Jan Slavík), jiní za cenu inscenované loajality směli

⁷⁸ REIMAN, Michail. *Ruská revoluce: 23. únor – 25. říjen 1917*. Praha : Naše vojsko, 1967; Praha : Naše vojsko, 1991.

⁷⁹ ŠVANKMAJER, Milan et al. *Dějiny Svazu sovětských socialistických republik. Přehled politického vývoje společnosti 1. Dějiny Ruska*. Praha : Academia, 1967.

⁸⁰ ŠVANKMAJER, Milan. *Kateřina II*. Praha : Svoboda, 1970. V upravené podobě ŠVANKMAJER, Milan. *Kateřina II.: lesk a bída impéria* Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2001.

⁸¹ MORAVEC, Jan. *Spor o revoluci*. Praha : Mladá fronta, 1967.

v oboru přežívat (Josef Macůrek). Pokud se však ve svém pedagogickém nebo jinak odborném působení následně pokusili odchýlit od stanovených dogmat, byli i oni tvrdě postihováni a možnosti odborně pracovat zbavováni. Ostatně politické procesy 50. let 20. století dosáhly svého cíle zakořeněním strachu v širokých společenských vrstvách, včetně intelektuálů. Obávaly se postihů, pakliže by se projevil i jen náznak kritického vyjadřování či dokonce kritického myšlení.

V souvislosti s 60. léty 20. století tuto skutečnost připomínáme proto, že osudy těchto osobností měly velký vliv na další, kriticky uvažující jedince. I takové, kteří zpočátku, míněno na přelomu 40. a 50. let, k marxismu inklinovali, či se k němu alespoň stavěli loajálně. Týkalo se to i badatelů věnujících se minulosti ruského prostoru. Těch ostatně bylo od roku 1945 v souvislosti s podílem Sovětského svazu na vítězství nad fašismem a následným budováním tzv. sovětského bloku potřeba stále více.

Takto se svým přístupem k ruským dějinám v 50. letech 20. století profilovala nastupující mladá generace metodologicky a zčásti i tematicky většinou školená osobnostmi meziválečného období. Na pražské filozofické fakultě to byli i někteří historici patřící do okruhu emigrantů z ruského impéria, v Brně pak Josef Macůrek. K odklonu od marxistického dogmatismu neměli daleko. Bylo „jen“ potřeba životních zkušeností a poznání způsobu, jakým totalitní politický systém zasahoval proti těm, jež neměl v oblibě.⁸²

Z výše uvedeného je zřejmé, že dění 60. let 20. století v intelektuální rovině nebylo pouze záležitostí roku 1968. Již jsme ostatně viděli, že některé kriticky hodnotící historicko-rusistické práce vyšly v roce 1967, jejich příprava a zpracování jistě nebyla záležitostí několika týdnů či měsíců. Nicméně byl to především rok 1968, který měl rozhodující vliv na myšlení generace československých intelektuálů podrobujících se ve druhé polovině 40. let a v 50. letech 20. století iluzi z pozitiv, které přinesly politické změny v únoru 1948.⁸³

Bádání o moderním Rusku po Listopadu 1989

Témata, metodologii i osobnosti, které se uplatnily v českém prostředí po Sametové revoluci v listopadu 1989, jsem již připomenul.⁸⁴ Upozornil jsem přitom na nesoustavnost a leckdy dokonce i absenci důležitých témat z obecných dějin. Nebyl jsem sám. Např. v českém prostředí hojně citovaný a mediálně známý francouzský politolog a historik Jacques Rupnik (*1950) zdůraznil, že české dějepiscectví nutně potřebuje přehodnocení historiografie 1948 - 1989 nejen co se týče národních, ale i obecných dějin. Jejich interpretaci při využití české dějinné zkušenosti podtrhl slovy: „*Všude ve střední Evropě se říkávalo, že nejtěžší ze všeho je předpovědět minulost. Toto období není doposud zcela překonáno. Spolu s „návratem dějin“ a jejich novou interpretací si všechny národy regionu kladou otázky: Kdy vlastně „tragédie střední*

⁸² VLČEK, Radomír. *Josef Macůrek*. Praha : Středisko společných činností AV ČR, 2016.

⁸³ HANZAL, *Cesty české historiografie 1945 - 1989*, s. 149 - 162.

⁸⁴ VLČEK, *Tradice a nové přístupy*, s. 102 - 104; VLČEK, *Tradice českých bádání o minulosti*, s. 580 - 584; VLČEK, Radomír. *Česká historická rusistika a její místo v české slavistice po roce 1989*. In ŠLAUFOVÁ, Eva - SKWARSKÁ, Karolína - ČERMÁK, Václav (eds.). *Proměny české slavistiky po roce 1989*. Praha : Slovanský ústav, 2020, s. 441 - 454.

Evropy“ (řečeno s Milanem Kunderou) začala? Kdo za to nese odpovědnost? ... Měli bychom při hledání viníka v českém případě začít pátrat v roce 1968 (Rusové), nebo v roce 1948 (čeští komunisté), či v roce 1938 (francouzsko-britská zrada ve prospěch Hitlera), či dokonce až v roce 1918 (neboli – nacionalismus, samotná idea národního státu ve střední Evropě)?⁸⁵

Německá historička českého původu Eva Hahnová (*1946) zase uvedla: „*Dokud se čeští autoři nebudou orientovat v celoevropských tradicích stereotypů a nepostarají se o posílení kritického vědomí vůči nim, lze těžko očekávat, že se na dnešních sporech o dějiny moc změni. Ale jak nás minulost učí, žádné módy neodolávají zubu času věčně. ... Intenzivní reflexe odkazu dějin je velmi užitečným stavebním kamenem živého společenského vědomí a nejspolehlivějším prostředkem proti demagogickému zneužívání historických odkazů.*“⁸⁶

S ohledem na aktuální politické dění můžeme konstatovat, že to, co uvedli Jacques Rupnik a Eva Hahnová platí o ruském / sovětském prostředí dvojnásobně. České dějepiscectví, které v jeho zobrazování má bohatou zkušenost, jistě stále má mnoho co říci a svými obrazy přispět k objektivnímu poznání důvodů stávajícího dění. To se však v 90. letech 20. století nestalo a stále více mám dojem, že ani v nejnovější době, příliš neděje. Jednou z příčin je nepochybně skutečnost, že k požadovanému (a nezbytnému) přehodnocení českých obrazů minulosti zaměřených na Rusko a Sovětský svaz vzešlých z období 1948 - 1989 neprosperovala značná redukce historických pracovišť, jež se této tematice věnovala. Personálně a z hlediska tematiky i metodologie byly změny vysloveně nezbytné. Byla nutná očista historiografie od marxistických dogmat, museli odejít ideologičtí koryfeje, kteří je prosazovali a nesporná byla i reorganizace odborných institucí. Přirozená byla i jejich jistá redukce. Respektovala ostatně obecně evropský trend, který reagoval na konec bipolárního mocenského rozdělení světa, výrazné politické změny ve východoevropském prostoru a především rozpad Svazu sovětských socialistických republik. To vše s sebou neslo všeobecný pokles zájmu o témata z minulosti Ruska a Sovětského svazu, dříve násobený politickými okolnostmi a politickými požadavky vyvolanými obavami z nebezpečí plynoucího z ruského (sovětského) prostředí.⁸⁷ Jenomže se do jisté míry „vylilo dítě s vaničkou“. Badatelé, kteří u témat z minulosti Ruska a Sovětského svazu zůstali, nehledali cestu k přehodnocení, ale zcela novému, postupně se rodícímu, projektovému zpracování. To se dostalo do jisté míry do střetu s přežívajícím společenským zájmem o minulost Ruska, Sovětského svazu a celé východní Evropy. Tomu mělo odpovídat badatelské zaměření na celý historický „příběh“ zřetelně vyžadující srovnání s českým i obecně širším dějinným procesem. Právě to se však nestalo. Komerční důvody vedly k popularizaci tzv. atraktivních

⁸⁵ RUPNIK, Jacques. *Střední Evropa je jako pták s očima vzadu. O české minulosti a přítomnosti*. Praha : Novela bohemika, 2018, s. 294 - 295.

⁸⁶ HAHNOVÁ, Eva. *Češi o Česích. Dnešní spory o dějiny*. Praha : Academia, 2018, s. 253.

⁸⁷ V polovině roku 1993 byl zrušen Ústav dějin střední a východní Evropy ČSAV. Krátce před tím zanikla v Brně na Masarykově univerzitě katedra specializovaná na dějiny východní Evropy, následovalo i zrušení východoevropského semináře na Filozofické fakultě Karlovy univerzity. Srov. VEBER, Václav. O studiu ruských dějin v České republice - zrušení Semináře východoevropských dějin na Filozofické fakultě v Praze. In *Slovanský přehled*, 2001, roč. 87, č. 1, s. 69 - 70.

témat, aniž by byl dán náležitý prostor odbornému analytickému zkoumání jejich kořenů, důvodů a následků. Zajisté svůj podíl na tom měla stále přetrvávající malá dostupnost archiválií ruské proveniencie pro české badatele, resp. finanční a organizační náročnost při jejich získávání. Bylo však nesporným úkolem profesních historiků, aby se s tím vyrovnali a především jednoznačně prokázali, že komplexní studium dějin východní Evropy a celého ruského a sovětského geopolitického prostoru má svoje odůvodnění i v nejnovější době a nesporně i praktické uplatnění v zájmu veřejnosti.⁸⁸

Z výše uvedeného důvodu nemuselo mít samotné rušení specializovaných pracovišť na východoevropské dějiny v českém prostředí na další vývoj a profilaci oboru tak fatální dopady, jak se stalo. Hlavním problémem bylo, že se historici doposud zaměřeni na tento prostor s nastalými změnami, novou společenskou poptávkou a nutně změněným komparativním přístupem vzdáleným apriorním představám a v mnohém také obohaceným o nová, doposud velmi málo sledovaná témata, a zejména o moderní metodologii, nedokázali dostatečně rychle vyrovnat.⁸⁹

Dvoukolová diskuse na téma *Rusko, Sovětský svaz a my*, která se uskutečnila na konci března a na začátku dubna roku 1990 v tehdy obnoveném Ústavu dějin východní Evropy ČSAV, sice poukázala na aktuální úkoly, které před českým (československým) badáním o minulosti východní Evropy stojí, ale po zrušení tohoto ústavu v roce 1993 se z nich stala v podstatě individuální záležitost. Jistě bychom mohli zevrubně rozebírat změny na vysokých školách – např. na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně byla zrušena katedra dějin východní a jihovýchodní Evropy a na rozdíl od meziválečného období nevznikl ani na tento prostor zaměřený seminář. Obdobně byl o několik let později v Praze na Filozofické fakultě Karlovy univerzity zrušen seminář dějin východní a jihovýchodní Evropy.

Historici badající o Rusku, Sovětském svazu a východní Evropě jako takové dodnes působí téměř na každé české vysoké škole, kde se vyučuje odborná historie. Každý z nich však zpracovává „svoje“ vybrané téma; takové, které si z nějakého důvodu vytknul, bylo podpořeno nějakým projektem nebo se mu jeví jako zajímavé. Neexistuje výraznější propojení, jež by vedlo k věcným tematickým a metodologickým diskusím, podnětům o metodologických a tematických inovacích, potřebných komparacích, ale i konfrontacích. Situace v badatelských institucích typu pracovišť Akademie věd ČR je ještě horší.

Na konci 90. let 20. století se pokusila skupina historiků zaměřených na dějiny Ruska a Sovětského svazu soustředěných kolem redakce časopisu *Slovanský přehled* takovou diskusi otevřít.⁹⁰ Záměr však našel velmi malou odezvu. Patrně proto, že mnozí z nich byli tzv. šedesátníci, tedy historici vzeší z marxistických pozic 50. let 20. století přehodnocující svoje postoje, badání i tematická zaměření v otevřenějších 60. letech, následkem čehož byli nastupující tzv. normalizací v první polovině 70. let 20. století zbaveni možnosti odborného působení; mohli se k němu vrátit

⁸⁸ VLČEK, Radomír. *Impérium – stát – společnost. Proměny Ruska v 18. století*. Praha : Historický ústav, 2021, s. 11 – 25.

⁸⁹ VLČEK, *Česká historická rusistika a její místo v české*, s. 447 – 451.

⁹⁰ Kontinuita ruských dějin. (Teze pražské skupiny historiků – rusistů). In *Slovanský přehled*, 1999, roč. 85, č. 4, s. 537 – 540.

až po Sametové revoluci. Jenomže to již byla většina z nich v důchodovém věku. Hledání progresivních tematických a zejména metodologických zaměření pro ně bylo obtížné. Jejich sklon ke kolektivismu při práci zacházel na úbytě. Individualizace českých bádání o minulosti Ruska, Sovětského svazu a celé východní Evropy pokračovala.⁹¹ Jedním z mála kroků, které tomu měly zabránit, bylo aktivování činnosti Společnosti pro výzkum východní a střední Evropy, která existovala v Praze od roku 1992.⁹² Společnost na přelomu 20. a 21. století připravila několik zajímavých diskusních setkání ve formě seminářů východoevropských dějin, stala se asociovaným členem ICCEES – International Council For Central and East European Studies⁹³ a začala připravovat vydávání bulletinu a odborných publikací. Hranice českého prostředí však příliš nepřekročila a v polovině prvního desetiletí 21. století její aktivita ustala.⁹⁴ Souviselo to s odchodem celé generace tzv. šedesátníků, kteří přece jen byli i v závěru svého odborného působení přesvědčeni o smysluplnosti kolektivní práce, vzájemné diskusní výměně zkušeností, sdělení názorů a kritických stanovisek. Členy společnosti však byli i zástupci střední a mladší generace. Jenomže vedoucí činitelé Společnosti pro výzkum východní a střední Evropy již neměli síly na právní reformy, které byly požadované pro legální existenci takových sdružení v souvislosti s novým Spolkovým zákonem, který začal platit jako součást nového Občanského zákoníku České republiky od 1. ledna 2014. Společnost, jejíž činnost postupně ustávala, oficiálně k 31. prosinci 2020 zanikla.

O revitalizaci činnosti se snaží od roku 2015 skupina historiků soustředěných kolem Výzkumného centra dějin a kultury východní Evropy, které našlo organizační oporu v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i.⁹⁵ Za více než sedm let své existence uspořádalo vícero odborných setkání, mezinárodních konferencí i pracovních česko-slovenských workshopů, podílelo se na vydávání odborných i popularizujících publikací, prezentovalo bádání o minulosti Ruska, Sovětského svazu a východní Evropy ve formě odborných i popularizujících přednášek, zapojení do výchovně vzdělávacích projektů typu projektu AV ČR – Otevřená věda či vzdělávacího programu akreditovaného Ministerstvem školství mládeže a tělovýchovy Descartes. Jenomže s postupujícími léty a v důsledku nepříznivých okolností (pandemie koronaviru a válečný konflikt na Ukrajině) roste tlak na ekonomické, tzv. mimo-institucionální zajištění a podpoření akcí prostřednictvím konkrétního projektu či grantu. Ty se v tomto tematickém zaměření „shánějí“ velmi obtížně. Je proto otázkou, zda ve stávající podobě hodnocení vědeckých výsledků, při nichž si pracoviště stále více nejen zdravě konkurují, ale často se vůči sobě až negativně vymezují, může tato aktivita dosáhnout výraznějších výsledků. Takových, které by oživily pozitivní tradice českých bádání o minulosti Ruska, Sovětského svazu a celé východní

⁹¹ REIMAN, Michal. Na okraj pražsko-brněnských tezí. In *Slovanský přehled*, 2000, roč. 86, č. 3, s. 375 – 379.

⁹² BABKA, Lukáš. Výroční zasedání Společnosti pro výzkum východní a střední Evropy v ČR a III. Seminář východoevropských dějin. In *Slovanský přehled*, 2002, roč. 88, č. 3, s. 437.

⁹³ Dostupné na internete: <<http://iccees.org/>> [10. 7. 2022].

⁹⁴ Dostupné na internete: <http://wwwold.nkp.cz/spolecnost/SVVSE_titul.htm> [10. 7. 2022].

⁹⁵ Dostupné na internete: <<http://www.hiu.cas.cz/cs/organizacni-struktura/vyzkumne-centrum-dejin-vychodni-evropy.ep/>> [10. 7. 2022].

Evropy, takových, kterých v uplynulých desetiletích a vlastně již stoletích, nebylo málo. Nadto neblaze působí aktuální politické dění. Požadavků po vyjádření se k němu je celá řada, ale podpora soustavného bádání bez okamžitých výsledků rapidně klesá. Více prostoru se dává žurnalistům a politologům, kteří dokáží rychleji reagovat na aktuální výzvy a produkují stručná vysvětlení, jež jsou někdy ovšem nepřesná a povrchní.⁹⁶

Aktuální stav českého studia moderních ruských dějin

Přes všechny výhrady, které jsme v předchozí kapitole uvedly, je s odstupem tří desetiletí od změn nastartovaných Sametovou revolucí nesporné, že politické změny přelomu 80. a 90. let 20. století umožnily, aby se české bádání o dějinách Ruska, Sovětského svazu a východní Evropy jako takové, včlenilo do širších obecně i národně historických souvislostí. Došlo k tomu sice se zpožděním oproti jiným historiografickým tématům a především jiným, a to i postkomunistickým zemím, ale přece jen nastalo. Od počátku 21. století byly realizovány některé zajímavé projekty, např. bádání o československých občanech zavlčených v průběhu 20. století do sovětských táborů nucených prací známých pod akronymem jejich řídicího orgánu GULAG,⁹⁷ o legionářích vracejících se na konci občanské války v Rusku do vlasti či o proměnách mezinárodněpolitických vztahů Československa a Sovětského svazu, jejichž součástí se staly unikátní edice pramenů. Z uvedeného výčtu je zřejmé, že drtivá většina řešených projektů byla ohraničena vztahovou problematikou. Ta je jistě na prvním místě při historických bádáních, poznávání „druhého“ a definování vlastní identity.⁹⁸

Snaha o vlastní, český pohled na dějinný vývoj Ruska, sovětského Ruska, Sovětského svazu, ale i nejnověji Ruské federace, neřkuli dalších nástupnických států Sovětského svazu, ovšem nebyla ani přes tyto pozitivní kroky ze strany samotných historiků příliš výrazná. To se projevilo i v malé frekvenci publikací týkajících se geneze, vývoje, ale i dopadů nesvobody, despotie a totalitarismu vzházejících z ruského / východoevropského prostředí; tématu mimořádně aktuálního pro dnešní dobu.⁹⁹

Přesto má české prostředí k dispozici knihy věnované moderním i nejnovějším ruským dějinám a osobnosti stávajícího prezidenta (vůdce) Ruské federace Vladimira Vladimiroviče Putina. V mnohých z nich jsou více či méně naznačeny odlišné hodnoty ruské společnosti ve srovnání se zeměmi střední a západní Evropy, neřkuli

⁹⁶ V žádném případě netvrdím, že stanoviska žurnalistů nejsou cenná. „Jen“ podtrhuji, že i v nich by bylo více než užitečné využívat stanoviska odborného bádání a jeho výsledkům dávat více prostoru, jak v písemné, tak ústní podobě. Včetně výuky a vzdělávání na všech typech škol.

⁹⁷ Nejnověji velmi zajímavá komparativní publikace kolektivu autorů: PERSAK, Krzysztof - KAMIŃSKI, Łukasz - ŽÁČEK, Pavel - BLAŽEK, Petr (eds.). *Čekisté. Orgány státní bezpečnosti v evropských zemích sovětského bloku 1944 - 1989*. Praha : Academia, 2019.

⁹⁸ Nejnověji: VORÁČEK, Emil et al. *V zájmu velmocí. Československo a Sovětský svaz 1918 - 1948*. Praha : Historický ústav, 2019.

⁹⁹ Nejnověji: VLČEK, Radomír et al. *Ne-svoboda, despotie a totalitarismus v kultuře a kulturních dějinách / Oppresion, Despotism and Totalitarianism in Culture and Cultural History*. Praha : Česká společnost pro slavistická, balkanistická a byzantologická studia, z. s.; Historický ústav AV ČR, v. v. i., 2021.

USA, a obsahují varování před recidivou agrese podporované autoritářstvím představitel ruského státu.¹⁰⁰

Pokud analýzy moderního a nejnovějšího Ruska v současném českém prostředí z pera českých historiků existují, pak se ovšem obvykle jedná o práce více politologického než historického charakteru. Příkladem může být kniha pracovníků několika fakult Masarykovy univerzity v Brně a brněnského pracoviště Historického ústavu AV ČR zpracovaná v rámci univerzitního projektu *Strach z Ruska*, do níž byla zařazena jediná studie historiků pojednávajících skutečně o minulosti Ruska. Jednalo se o případovou stať, která měla za úkol naznačit, nikoli vysvětlit, že to, co se děje v současnosti, má svoje historické reminiscence. Nikoli kořeny.¹⁰¹

Zájem širší veřejnosti ovšem přetrvává. A tak není divu, že se v českém prostředí jednou ze čtenářsky nejspěšnějších knih posledních let o ruské minulosti stala publikace britského historika a politologa působilého současně v Praze Marka Galeottiho (*1965) *Stručné dějiny Ruska*,¹⁰² organicky navazující na Galeottiho neméně populární knihu, mající mnohé co říci k chování dnešního ruského vůdce, *Musíme si promluvit o Putinovi*.¹⁰³ Autor se v ní odvolal na Putinův výrok: „*Abychom pozvedli národní povědomí, potřebujeme najít spojnici mezi jednotlivými historickými obdobími a uvědomit si, že Rusko se nezrodilo ani v roce 1917, dokonce ani v roce 1991... Spojuje nás historie sahající více než tisíc let zpátky a my bychom z ní měli vycházet a čerpat z ní vnitřní sílu a motivace pro další rozvoj našeho národa.*“¹⁰⁴ Galeotti tím naznačil, že by chtěl objasnit osobnost V. V. Putina v kontextu minulosti a tradic ruského (sovětského) impéria. Jenomže do úvodu knihy vložil i následující vysvětlení: „*Tato kniha není primárně určena pro mé učené kolegy, proto prosím o shovívavost, pokud jde o určitý tón, její stručnost a absenci odkazů a poznámek pod čarou.*“ Obvyklá obezlička, kterou vkládáme do popularizujících textů. Nakladatelství raději vydávají takové knihy a nikoli odborné „tlustospisy“. Je to přece komerčně zajímavější.¹⁰⁵ Nechci polemizovat s tímto, pro nakladatelství nesporně racionálním, přístupem. Měla by však současně vznikat produkce se stejnými, nebo alespoň podobnými tématy, kterou by bylo možné definovat jako „akademickou“. Tedy včetně odkazů na odbornou literaturu, prameny ... I to patří mezi tradice českých bádání o minulosti východní Evropy a definování nebezpečí nesvobody, despotie a totalitarismu.

Nelze dále nezmínit, že v knize Galeottiho o V. V. Putinovi, stejně jako Galeottiho dalších, čtenářsky lákavých, spíše populárně vědných, než odborných publikací,¹⁰⁶

¹⁰⁰ Např. THOM, Françoise. *Jak chápat putinismus*. Praha : Pulchra, 2021; WALTARI, Mika. *Válka o pravdu*. Brno : Masarykova univerzita, 2022.

¹⁰¹ BOČEK, Pavel - HOLZER, Jan - VLČEK, Radomír. Czech Images of Russian History as a Social Security Issue. In HOLZER, Jan - MAREŠ, Miroslav (eds.): *Czech Security Dilemma. Russia as a Friend or Enemy?* Cham Switzerland; Palgrave Macmillan, 2020, s. 197 - 220. https://doi.org/10.1007/978-3-030-20546-1_8.

¹⁰² GALEOTTI, Mark. *Stručné ruské dějiny*. Praha : Leda, 2021.

¹⁰³ GALEOTTI, Mark. *Musíme si promluvit o Putinovi. Jak se Západ mýlí v nebezpečném vládcí Ruska*. Praha : Paseka, 2019.

¹⁰⁴ GALEOTTI, *Musíme si promluvit o Putinovi*, s. 47.

¹⁰⁵ GALEOTTI, *Musíme si promluvit o Putinovi*, s. 12.

¹⁰⁶ GALEOTTI, Mark. *Vor v zákoně. Ruská mafie*. Praha : Euromedia Group, 2019; GALEOTTI, Mark. *Čas úzkosti. Bezpečnost a politika v sovětském a postsovětském Rusku*. Praha : Themis, 1998.

najdeme i pro profesního historika a učitele dějepisu sledujícího Rusko a Sovětský svaz řadu inspirativních pasáží. Leccos z nich lze nepochybně použít přímo ve výuce. Především jako názornou ukázkou, kam směřuje myšlení politické „věrchušky“ současné Ruské federace. Např. odpověď na řečnickou otázku: V co Putin věří? Podle Galeottiho je: „...do morku kostí patriot, a proto chce, abychom Rusko vnímali jako velmoc, a to ne kvůli jeho vojenské síle, ani kvůli jeho ekonomickému vlivu či jakémukoli dalšímu specifickému aspektu, ale prostě jen proto, že to je RUSKO (zvýrazněno v originále).“¹⁰⁷

Nejen pro výuku historie najdeme podobně leccos inspirativního i v knihách historičky a politoložky českého původu Veroniky Sušové Salminen. Ani její pohled na ruskou minulost však není tak široký, aby zodpověděl, v čem tkví kořeny stávajícího politického Ruska, jeho geopolitického postavení, ideového směřování a společenských hodnot, jak by bylo pro další konstituování tradice českých bádání o východní Evropě třeba.

V knize o Vladimíru Putinovi si V. Sušová Salminen vytkla: „*Kritika politického vývoje Ruska, zveřejňovaná v médiích za posledních patnáct až dvacet let, často postrádá globálnější pohled na ruský příběh jako na ruskou verzi postsocialistické transformace ... Chtěla jsem proto dnešní ruskou politiku načrtnout z globálnějšího pohledu (tj. nevidět Rusko jen jako izolovaný případ sám o sobě) a současně k ní přistupovat s ohledem na domácí ruské souvislosti, bez kterých není její výklad ani pochopení možné*“.¹⁰⁸ Na jiném místě pak zdůraznila: „*Dnešnímu Rusku nelze porozumět bez pochopení jeho pozice v rámci moderního světového systému, který se začal rodit na začátku 16. století a v němž mělo Velké knížectví moskevské a brzy poté Rusko postavení evropské periferie a později semiperiferie*“.¹⁰⁹

V úvodu jiné knihy, kterou vydala Veronika Sušová Salminen pod podmanivým názvem *Máme se bát Ruska?*, se dočteme: „*Úkolem je pak objekt nejen popsat a vysvětlit jeho jednání v různých souvislostech, ale dešifrovat i onen ruský kontext, který dává jevům, událostem, procesům a lidem určitý smysl, a přiblížit jej těm, kdo nejsou anebo nikdy nebyli jeho součástí*“.¹¹⁰ I když v ní, stejně jako v knize *Putin. Nezkreslená zpráva o mocném muži a jeho zemi* najdeme historické souvislosti a dočteme se leccos zajímavého z vývoje Ruské federace od rozpadu Svazu sovětských socialistických republik. Jedná se opět o politologickou práci, jejímž cílem je vysvětlit, jak výrazně hybridní je demokracie, která se v Rusku od roku 1991 vytvářela.¹¹¹

Neměli bychom ovšem zapomenout, že jak v knihách M. Galeottiho, tak V. Sušové Salminen jde především o otázku ruské geopolitiky. Do jejího objasnění a alespoň naznačení historické retrospektivy přispěly i knihy dvou dalších českých autorů, na něž se, ke škodě věci, v posledních letech v souvislosti s minulostí Ruska a Sovětského svazu zapomíná. Jedná se o publikaci Oskara Krejčího (*1948) *Geo-*

¹⁰⁷ GALEOTTI, *Musíme si promluvit o Putinovi*, s. 64.

¹⁰⁸ SALMINEN, *Putin. Nezkreslená zpráva ...*, s. 5 - 6.

¹⁰⁹ SALMINEN, *Putin. Nezkreslená zpráva ...*, s. 9.

¹¹⁰ SALMINEN, Veronika. *Máme se bát Ruska? Dramata a osudy největší země světa*. Praha : Daranus, 2019, s. 9.

¹¹¹ SALMINEN, *Putin. Nezkreslená zpráva ...*, s. 14; SALMINEN, *Máme se bát Ruska?*, s. 11 - 20.

*politika Ruska*¹¹² a Jaroslava Kurfürsta (*1970) *Příběh ruské geopolitiky*.¹¹³ Možná, kdybychom jejich díla propojili s rozbory ruské (sovětské) minulosti z pera dalších českých historiků, kteří se nad geopolitikou tohoto impéria zamýšlejí jen částečně, dostali bychom ucelenější plastický obraz respektující českou dějinnou zkušenost.¹¹⁴

To platí i o tak krucióální otázce, jako jsou historické souvislosti moderních jevů nesvobody, despotie a totalitarismu v Rusku a Sovětském svazu. I když, zejména pokud jde o práce českých autorů o starších ruských dějinách, stále se jedná o individuální záležitost, neměli bychom ani je pro celek českého poznání minulosti Ruska, Sovětského svazu a východní Evropy ponechávat stranou. Zmíňme alespoň některé: např. knihu Karla Svobody (*1979) o carovi Mikuláši I. (1825 – 1855) a jeho boji s polským osvobozeneckým hnutím na počátku 30. let 19. století¹¹⁵ nebo publikaci jeho jmenovce Davida Svobody (*1977) o ukrajinském národním vědomí a nacionalismu první poloviny 20. století.¹¹⁶

Nesporným záslužným činem jsou v tomto směru publikace historičky Aleny Markové. Roku 2012 vyšla česká verze její práce o sovětizaci Běloruska v kontrastu s prohlubující se běloruskou národní identitou 20. let 20. století a jejich konkrétních projevech ve vzdělání, školství a na úřadech. A. Marková se v uvedené knize dotkla konstituování a vývoje běloruské národní identity v průběhu celé první poloviny 20. století, a to nejen na území Běloruska, ale i v širším sovětském prostoru. Výrazně tím napomohla pochopení sovětizace impéria, které si v mnohých regionech udržovalo svéráz a odlišnosti vývoje. Pokud bychom zmíněnou knihu sledovali z edukativního hlediska, museli bychom vyzdvihnout její rozbor podílu oficiálních sovětských učebnic na zpomalení či dokonce zastavení bělorusizace v průběhu sledovaného meziválečného období.¹¹⁷ Připomeňme, že upravenou a rozšířenou verzi zmíněné knihy zveřejnila anglicky na konci roku 2021.¹¹⁸

Otázce svobody a nesvobody v zrcadle kolonialismu a imperialismu se rovněž věnovaly kolektivní práce sestavené historiky Stanislavem Tumisem a Hanušem Nyklem¹¹⁹ a literární historičkou Helenou Ulbrechtovou.¹²⁰ V kolektivní monografii editované S. Tumisem a H. Nyklem se autoři jednotlivých statí věnovali ruskému kolonialismu a imperialismu v historické retrospektivě s ohledem na různoro-

¹¹² KREJČÍ, Oskar. *Geopolitika Ruska*. Praha : Professional Publishing, 2017.

¹¹³ KURFÜRST, Jaroslav. *Příběh ruské geopolitiky. Jak se ruská myšlenka zmocnila více než šestiny světa*. Praha : Univerzita Karlova; Nakladatelství Karolinum, 2018.

¹¹⁴ KNOBLOCH, Edgar. *Nomádi a Rusové. Asijské vlivy v ruských dějinách*. Praha : Triton, 2008.

¹¹⁵ SVOBODA, Karel. *Autokrat a jeho doba. Rusko a revoluce v letech 1830 – 1831*. Praha : Univerzita Karlova; Nakladatelství Karolinum, 2016.

¹¹⁶ SVOBODA, David. *Jablko z oceli. Zrod, vývoj a činnost ukrajinského radikálního nacionalismu v letech 1920 – 1939*. Praha : Academia, 2021.

¹¹⁷ MARKOVÁ, Alena. *Sovětská bělorusizace jako cesta k národu. Iluze nebo realita?* Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2012.

¹¹⁸ MARKOVÁ, Alena. *The Path to a Soviet Nation. The Policy of Belarusization*. Paderborn : Brill U Schöningh, 2022. <https://doi.org/10.30965/9783657791811>

¹¹⁹ TUMIS, Stanislav – NYKL, Hanuš (eds.). *Prekolonialismus, kolonialismus, postkolonialismus: Impéria a ti ostatní ve východní a jihovýchodní Evropě*. Praha : Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2015.

¹²⁰ ULBRECHTOVÁ, Helena (ed.). *Ruské imperiální myšlení v historii, literatuře a umění. Tradice a transformace*. Praha, Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., 2015.

dý ruský a sovětský geopolitický prostor; především tak učinil Marek Příhoda,¹²¹ Vincenc Kopeček spolu s Liborem Jelenem,¹²² Stanislav Tumis¹²³ a Luboš Švec.¹²⁴ V publikaci, jejíž editorkou byla H. Ulbrechtová, to byli především Marek Příhoda,¹²⁵ Radomír Vlček,¹²⁶ Lenka Vlčková Kryčerová¹²⁷ a Stanislav Tumis.¹²⁸ Některá jména se opakují a z toho je zřejmé, kdo se otázky svobody a nesvobody v zrcadle ruského kolonialismu a imperialismu výrazněji věnuje. Nelze ovšem přehlédnout skutečnost cenných vkladů ani dalších autorů, včetně těch, kteří svoji pozornost věnují literárněvědným zpracováním. Jedná se více či méně o inspirující stať pro další odborně historická bádání o soudobém Rusku.¹²⁹

V kontextu zmíněných souborných prací zasazujících leccos z otázek nesvobody, despotie a totalitarismu v ruském a sovětském prostředí do širších souvislostí, je jistě vhodné upozornit na tvorbu Víta Smetany, např. na jeho knihu o vlivu velmocí na konstituování československého státu ve 20. století¹³⁰ a dalších autorů (např. Stanislava Kokošky, Jaroslava Hrbka, Jana Němečka, Zdenko Maršálka a Petra Hofmana), kteří věnují pozornost přímému politickému vlivu sovětského prostředí na Československo.¹³¹

Kniha Petra Wohlmutha o Krymské válce 1853 - 1856 je sice jiného charakteru, poněkud odlišného tematického i metodologického zaměření, ale k pochopení mentality ruské společnosti, její víry v přednosti ruského imperialismu a výjimečnost představitelů ruského státu rovněž v mnohém přispívá. Je totiž snahou ukázat jeden z nejdůležitějších válečných konfliktů minulosti prostřednictvím prožitků jeho

¹²¹ PŘÍHODA, Marek. Vnímání prostoru ruskými současníky Smuty. In TUMIS - NYKL (eds.), *Prekolonialismus, kolonialismus, postkolonialismus*, s. 124 - 142.

¹²² KOPEČEK, Vincenc - JELEN, Libor. Jižní Kavkaz - od tradice k modernitě pod vlivem ruského kolonialismu. In TUMIS - NYKL (eds.), *Prekolonialismus, kolonialismus, postkolonialismus*, s. 143 - 162.

¹²³ TUMIS, Stanislav. Leninova kritika západního kolonialismu a budování multinárodního „sovětského impéria“ za jeho vlády. In TUMIS - NYKL (eds.), *Prekolonialismus, kolonialismus, postkolonialismus*, s. 163 - 173.

¹²⁴ ŠVEC, Luboš. Vztah sovětského centra a (semi)periferie: závislost a autonomie pobaltských republik v sovětské federaci. In TUMIS - NYKL (eds.), *Prekolonialismus, kolonialismus, postkolonialismus*, s. 174 - 189.

¹²⁵ PŘÍHODA, Marek. Ke kořenům ruské státní ideje: Tatiščev a Ščerbatov. Impérium pohledem dvou historiků 18. století. In ULBRECHTOVÁ (ed.), *Ruské imperiální myšlení*, s. 21 - 46.

¹²⁶ VLČEK, Radomír. Panslavismus a slovanství jako opory ruské imperiální vize 19. a 20. století. In ULBRECHTOVÁ (ed.), *Ruské imperiální myšlení*, s. 47 - 65.

¹²⁷ VLČKOVÁ KRYČEROVÁ, Lenka. Proměny českého pohledu na Rusko. Příklad historika Zdeňka Sládka. In ULBRECHTOVÁ (ed.), *Ruské imperiální myšlení*, s. 149 - 163.

¹²⁸ TUMIS, Stanislav. Rusko jako euroasijská velmoc? Ruská zahraniční politika vůči středoevropským republikám a její cíle za vlády Vladimíra Putina v prvních dvou prezidentských obdobích (2000 - 2008). In ULBRECHTOVÁ (ed.), *Ruské imperiální myšlení*, s. 225 - 245.

¹²⁹ ULBRECHTOVÁ, Helena. Putinovo Rusko: posthistorie, nebo nová totalita? Reflexe neoimperální situace v současné ruské literatuře. In ULBRECHTOVÁ (ed.), *Ruské imperiální myšlení*, s. 271 - 312; ULBRECHT Siegfried. Ruský pohled na Evropu v díle Fjodora Michajloviče Dostojevského. In ULBRECHTOVÁ (ed.), *Ruské imperiální myšlení*, s. 67 - 82; ŠTOLL, Pavel, Lotyšské básnické reflexe okupace Československa v roce 1968 a jejich historický kontext, In TUMIS - NYKL (eds.), *Prekolonialismus, kolonialismus, postkolonialismus*, s. 190 - 204.

¹³⁰ SMETANA, Vít. *Ani vojna, ani mír. Velmoci, Československo a střední Evropa v sedmi dramatech na prahu druhé světové a studené války*. Praha : Nakladatelství lidové noviny 2016.

¹³¹ Např. KOKOŠKA, Stanislav a kol. *Nultá hodina? Československo na jaře 1945 ve strategických souvislostech*. Praha : Euroslavica, 2011.

aktérů, především interpretací deníkových záznamů, novinových i časopiseckých reflexí a dalších tzv. ego dokumentů. Prostřednictvím komparace a konfrontace Wohlmutth mohl představit to, co v knize vymezil jako „antropologický obraz“.¹³²

Připojíme-li k tomu práce, které se snaží pochopit mentalitu ruské společnosti v průběhu staletí, např. publikace Martina Cyrila Putny,¹³³ Karla Sládka,¹³⁴ Pavla Bočka¹³⁵ nebo Zbyňka Vydry,¹³⁶ je zřejmé, že do poznání nesvobody, jež se šířila (a stále ještě šíří) z prostoru někdejšího Ruského impéria, existují i v českém prostředí zajímavé sondy. Co však stále absentuje, to je poznávání minulosti jednotlivých konkrétních zemí, které byly součástí někdejšího Ruského impéria a Sovětského svazu, a přitom jejich dějiny nebyly identické s tím, co bylo v českém obrazu tradičně shrnováno do všeobjímajícího paradigmatu „Rusko“. Velmi cenné jsou příklady prací Luboše Švece o dějinách pobaltských zemí,¹³⁷ kolektiv autorů vedeného Janem Rychlíkem o dějinách Ukrajiny,¹³⁸ či již zmíněný vstup Aleny Markové do mezinárodního projektu zpracovávajícího dějiny Běloruska.¹³⁹ Jsou to pouze sondy, prostředí střední Asie, Kavkazu, Zakavkazska i celé Sibiře zůstává zatím pro české historiky příliš vzdáleným a možná i nedostupným objektem speciálního badatelského zaměření. I když, jak jsme již výše naznačili v souvislosti s některými kolektivními pracemi, dílčími sondami se jich někteří historici dotkli. Platí to i pro nejnovější období, např. v souvislosti s nedávnou syrskou válkou; arabista, orientalista a diplomat Miroslav Belica se při jejím popisu zásadním způsobem vyjádřil k celé zahraniční politice V. V. Putina.¹⁴⁰

Jak naznačují i některé novější práce českých autorů o emigraci z Ruského impéria, jež nastala po bolševickém puči roku 1917, mohou i takové práce leccos vysvětlit o urputné snaze ruských a sovětských vůdců udržet geopolitický celek za každou cenu či dokonce expanzí. Nemluvě o naznačení odlišnosti kulturních hodnot a dalších specifických znaků „ruských“ mimoevropských prostorů ve srovnání s evropským Ruskem. Ke škodě věci ovšem většina českého prostředí, tradičně akceptující státně politickou interpretaci ruské minulosti zformulovanou v duchu velkoruského nacionalismu v době Napoleonských válek a krátce po nich koryfejem moderního ruského dějepisectví Nikolajem Michajlovičem Karamzinem (1766 – 1826), nevidí

¹³² WOHLMUTH, Peter. *Východ proti Západu? Krymská válka (1853–1856) pohledem historické antropologie*. Praha : Univerzita Karlova; Nakladatelství Karolinum, 2020.

¹³³ PUTNA, Martin Cyril. *Obrazy z kulturních dějin ruské religiozity*. Praha : Vyšehrad, 2015.

¹³⁴ SLÁDEK, Karel. *Cesty k bohodivství. Spiritualita v kontextu příběhů osobností „stříbrného věku“ ruského myšlení a ruské emigrace*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2012.

¹³⁵ BOČEK, Pavel et al. *Moskva – Třetí Řím. Od ideje k symbolu*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2019.

¹³⁶ VYDRA, Zbyněk. *Život za cara? Krajiní pravice v předrevolučním Rusku*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2010.

¹³⁷ Např. ŠVEC, Luboš. *Dějiny pobaltských zemí*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1996; ŠVEC, Luboš. *Perestrojka, pobaltské republiky a Československo 1988 – 1991*. Praha : Dokořán, 2013.

¹³⁸ RYCHLÍK, Jan – ZILYNSKIJ, Bohdan – MAGOCSI, Paul Robert. *Dějiny Ukrajiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2015, 2022.

¹³⁹ MARKOVÁ, Alena – SAHANOVIČ, Hienadž – ŠYBIEKA, Zachar. *Dějiny Běloruska*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2021.

¹⁴⁰ BELICA, Miroslav. *Vzpomínky na Sýrii. Od arabského socialismu k islámskému státu*. Praha : Epoque, 2021.

vrstevnatost kulturně civilizačního prostředí impéria a hodnotí ji jako jednoznačně „ruskou“.¹⁴¹

Kromě analytických prací nelze ponechat stranou pozornosti ani některá syntetizující zpracování, či přesněji, pokusy o ně. Ať již ve formě přehledu celých dějin ruského impéria,¹⁴² nebo jeho podstatných úseků. I takové práce v posledních letech v českém prostředí vznikly.¹⁴³

V čem ovšem tkví problém, to je především skutečnost, že chceme-li se více seznámit s děním v Ruské federaci v posledních několika desítkách let v historickém kontextu, a z tohoto pohledu se věnovat dění, které tomu současnému předcházelo, bylo jeho příčinou a do značné míry i zdrojem nesvobody, despotie a totalitarismu, nezbyvá nic jiného, než se poohlédnout po zahraniční literatuře; případně té její části, která byla přeložena do češtiny.¹⁴⁴

Jaké máme příklady? Jednou z mála skutečně historických prací o jelcinovském a raně putinovském Rusku přeložených do češtiny je kniha britského historika Roberta Service (*1947) *Rusko od roku 1991 do současnosti. Experiment s jedním národem*. Robert Service je autorem i dalších knih o moderních ruských dějinách, které byly přeloženy do češtiny, zejména čtenáři velmi pozitivně hodnoceného díla o Vladimíru Iljiči Leninovi (1870 – 1924)¹⁴⁵ a přehledných dějin tzv. socialismu mapujících dění ve východní Evropě a jejich satelitech v letech 1917 – 1991.¹⁴⁶ Servicově knize o dějinách socialismu je tematicky blízká kniha britského historika a politologa Archie Browna (*1938) *Vzestup a pád komunismu*.¹⁴⁷

Service i Brown se soustředili na ruské a sovětské prostředí a dění v ostatních zemích pojímali jako důsledek „ruského experimentu“ prosazovaného a obhajovaného všemi možnými, často velmi militantními kroky.

Nepovšimnuty nemohou zůstat publikace vcelku hojně překládaného amerického historika Timothy Snydera (*1969), v nichž je zřejmý velmi kritický postoj vůči putinovskému Rusku.¹⁴⁸ Platí o nich to, co bylo výše zmíněno v souvislosti s popularizující tvorbou: tvrzení bývají apriorně vyhocená, aniž by je dostatečně podpořily důkazy. Ne, že by v mnohém neměly pravdu. Hodnotí však prismatem demokraticky vyspělejší tzv. západní společnosti, aniž by reflektovaly skutečnost, že přesvědčit o tom, co je správné, je třeba na základě hodnověrných faktů a důkazů. Emoce, i kdyby byly sebeoprávněnější, k tomu nepomohou.

¹⁴¹ KARAMZIN, Nikolaj Michajlovič. *Obrazy z dějin Říše ruské, 1-2*. Praha : Odeon, 1984; BRINKJOST, Ulrike. *Geschichte und Geschichten. Ästhetischer und historiographischer Diskurs bei N. M. Karamzin*. München : Otto Sagner, 2000, s. 7 – 14. <https://doi.org/10.3726/b12625>.

¹⁴² VYDRA, Zbyněk et al. *Dějiny Ruska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2017.

¹⁴³ Např. STELLNER, František. *Car je mrtev, ať žije carevna. Převratty na ruském dvoře v 18. století*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2014; TĚRA, Michal. *Kyjevská Rus. Dějiny – kultura – společnost*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2019; VLČEK, Radomír. *Kapitoly z ruských dějin 18. století. Geneze a vývoj ruského impéria*. Brno : Masarykova univerzita, 2014; VLČEK, Radomír. *Impérium – stát – společnost. Proměny Ruska v 18. století*. Praha : Historický ústav, 2021.

¹⁴⁴ SERVICE, Robert. *Rusko od roku 1991 do současnosti. Experiment s jedním národem*. Praha; Plzeň : Beta-Dobrovský; Ševčík, 2006.

¹⁴⁵ SERVICE, Robert. *Lenin. Životopis*. Praha : Argo, 2002.

¹⁴⁶ SERVICE, Robert. *Soudruzi. Světové dějiny komunismu*. Praha : Argo; Academia, 2009.

¹⁴⁷ BROWN, Archie. *Vzestup a pád komunismu*. Brno : Jota, 2011.

¹⁴⁸ SNYDER, Timothy. *Cesta k nesvobodě. Rusko, Evropa, Amerika*. Praha : Paseka; Prostor, 2019.

Více bez protiruských emocí než Snyderovy knihy, napsal svoje práce americký historik polského původu Walter Laquer (1921 – 2018). Zmínit chceme především do češtiny přeloženou knihu *Putin a putinismus. Rusko a perspektivy jeho soužití se Západem*. Z pohledu toho, čemu v této studii věnujeme hlavní pozornost, podotýkáme, že je cenná i vzhledem do ruské minulosti celého tzv. krátkého ruského 20. století. Může tedy pomoci v tom, na co apelujeme: na systematický výklad moderních ruských (sovětských) dějin soustředěný i na výukovou školní formu.¹⁴⁹

Pro poznání moderní historie Ruska jsou nesporně zajímavé práce britského historika Orlanda Figese (*1959), zejména jeho přehledné dějiny Ruska ve 20. století,¹⁵⁰ stejně jako i jeho mimořádně zajímavá kniha o evropských kulturních dějinách 19. století, v nichž sehrává srovnání západní a východní Evropy mimořádnou roli.¹⁵¹ Figes je známý i rozbor ruské revoluce roku 1917 zasazenými do širších dějinných souvislostí,¹⁵² obrazy života v sovětských táborech nucených prací¹⁵³ a sledováním kořenů ruské anexe Krymu.¹⁵⁴ Poslední ze zmíněných publikací ke škodě věci do češtiny zatím přeložena nebyla.

V souvislosti s tématem nesvobody, despotie a totalitarismu v Sovětském svazu bychom mohli věnovat zvláštní pozornost tzv. lágrové literatuře, tedy historiografii prací o sovětských táborech nucených prací a tzv. zvláštních osadách, které nespadaly do systému známého pod akronymem GULAG, ale byly organickou součástí trestaneckého modelu tzv. nápravy tzv. bývalého člověka.¹⁵⁵ Mezi nejznámější práce zahraničních autorů o GULAGu, které byly přeloženy do češtiny, patří kniha americké historičky a novinářky Anne Applebaumové (*1964),¹⁵⁶ autorky neméně zajímavé knihy o hladomoru na Ukrajině ve 30. letech 20. století¹⁵⁷ a knih o tzv. železné oponě.¹⁵⁸ Z ruské tvorby, co se týče překladů prací o tomto tématu, pak v jejich čele stojí práce Olega Chlevňuka (*1959),¹⁵⁹ autora výjimečného, co do množství využitých archivních pramenů, životopisu Josifa Vissarionoviče Stalina (1879 – 1953).¹⁶⁰ Tato literatura je však natolik rozsáhlá, že si vyžaduje samostatné zhodnocení.

¹⁴⁹ LAQUER, Walter. *Putin a putinismus. Rusko a perspektivy jeho soužití se Západem*. Praha : Prostor, 2016.

¹⁵⁰ FIGES, Orlando. *Revoluční Rusko 1891 – 1991*. Praha; Plzeň : Beta-Dobrovský; Ševčík, 2017.

¹⁵¹ FIGES, Orlando. *Evropané. Tři slavné životy a vznik kosmopolitní kultury*. Praha; Plzeň : Beta-Dobrovský; Ševčík, 2021.

¹⁵² FIGES, Orlando. *Lidská tragédie. Ruská revoluce 1891 – 1924*. Praha; Plzeň : Beta-Dobrovský; Ševčík, 2000.

¹⁵³ FIGES, Orlando. *Šeptem. Soukromý život ve Stalinově Rusku*. Praha; Plzeň : Beta-Dobrovský; Ševčík, 2009.

¹⁵⁴ FIGES, Orlando. *Crimea. The last Crusade*. London : Penguin Books, 2010.

¹⁵⁵ VIOLOVÁ, Lynne. *Neznámý GULAG. Ztracený svět Stalinových zvláštních osad*. Praha : Naše vojsko 2012.

¹⁵⁶ APPLEBAUM, Anne. *GULAG. Dějiny*. Praha; Plzeň : Beta-Dobrovský; Ševčík, 2004.

¹⁵⁷ APPLEBAUM, Anne. *Rudý hladomor. Stalinova válka na Ukrajině*. Praha; Plzeň : Beta-Dobrovský; Ševčík, 2018.

¹⁵⁸ APPLEBAUM, Anne. *Železná opona. Podrobení východní Evropy 1944 – 1956*. Praha; Plzeň : Beta-Dobrovský; Ševčík, 2014; APPLEBAUM, Anne. *Mezi východem a západem. Napříč pohraničím Evropy*. Ostrava : Občanské sdružení PANT 2014.

¹⁵⁹ CHLEVŇUK, Oleg Vitaljevič. *Historie gulagu. Od kolektivizace do „velkého teroru“*. Praha : BB/Art, 2008.

¹⁶⁰ CHLEVŇUK, Oleg Vitaljevič. *Stalin. Nový životopis*. Praha : Paseka, 2016.

Z hlediska tématu nesvobody, despotie a totalitarismu proto jen připomínáme, že české dějepisceví věnovalo pozornost životu Čechů zavlčeným do gulagu¹⁶¹ a podílelo se i na publikování několika cenných memoárů.¹⁶²

Práci zahraniční produkce přeložených do češtiny je za poslední desetiletí vcelku velké množství. Snad respektuje vizi, že mnohdy je snazší přeložit práce zahraničních odborníků, než věnovat prostředky, síly a energii na představení pohledu reflektujícího českou historickou zkušenost. Ani ony však dostatečně nepokrývají potřebu analyzovat otázky nesvobody, despotie a totalitarismu v Rusku a Sovětském svazu v úplnosti. Nejen proto je zde činěný přehled zřetelně výběrový. Co rozhodně nelze ještě nezmínit, to je dvoudílná kolektivní monografie mezinárodního, více než čtyřicetičlenného autorského kolektivu vedeného ruským historikem Andrejem Borisovičem Zubovem (*1952)¹⁶³, jeho přednáškový soubor o Ruské revoluci 1917,¹⁶⁴ kniha amerického historika Stephena Kotkina o konkrétních projevech stalinismu¹⁶⁵ a syntéza amerického historika Malii (1924 - 2004) o dějinách Ruska v letech 1917 - 1991.¹⁶⁶ Zajímavé obrazy týkající se kořenů bolševického despotismu nabízejí překlady publikací věnujících se revolučnímu dění prvních dvou desetiletí 20. století, konstituování bolševické - Leninovy a Stalinovy mocenské vize a jejich konkrétních kroků v zájmu prosazení cílů za každou cenu, bez ohledu na materiální i lidské ztráty.¹⁶⁷ Do stejné roviny lze položit i překlady deníkových záznamů.¹⁶⁸

Putinovskému a jelcinovskému Rusku se věnuje i kniha amerického investigativního novináře Stevena Lee Myerse o cestě Vladimíra Putina k moci¹⁶⁹ a francouzského historika a novináře Frédéric Ponce (*1954) *Vladimir Putin*.¹⁷⁰

Na závěr výběru překladů zajímavých odborně historických prací o minulosti Ruska a Světského svazu se zvláštním zřetelem k otázce nesvobody, despotie a totalitarismu podotkneme, že sumarizace není užitečná, pokud není náležitě strukturována a doplněna konkrétním hodnocením. To je důležité zejména proto, že v některých případech by bylo nutné vysloveně varovat před produkcí některých nakladatelství upřednostňujících komerční zájmy. V této souvislosti je na místě i zamyšlení nad konkrétními negativními výsledky, jako např. velmi nekvalitní re-

¹⁶¹ JANÁK, Dušan - JIRÁSEK, Zdeněk. *Z historie československých vystěhovaleckých družstev v Sovětském svazu (1923 - 1939)*. Opava : Slezská univerzita v Opavě, Fakulta veřejných politik, 2014.

¹⁶² POLÁK, František. *Sedm let v GULAGU. Vzpomínky pražského advokáta na sovětské pracovní tábory*. Adam Hradilek - Zdeněk Vališ (eds.). Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2015; FRISCHE-ROVÁ, Helena. *Dny mého života. Vzpomínky na gulag*. Praha : Academia 2017.

¹⁶³ ZUBOV, Andrej (ed.). *Dějiny Ruska 20. století, 1-2*. Praha : Argo, 2014 - 2015.

¹⁶⁴ ZUBOV, Andrej. *Rusko 1917. Katastrofa. Přednášky o ruské revoluci*. Praha : Argo, 2021.

¹⁶⁵ KOTKIN, Stephen. *Magnetická hora. Stalinismus jako civilizace*. Praha; Podlesí : Dauphin, 2021/2022.

¹⁶⁶ MALIA, Martin. *Sovětská tragédie. Dějiny socialismu v Rusku v letech 1917 - 1991*. Praha : Argo, 2004.

¹⁶⁷ HERESCHOVÁ, Elisabeth. *Vražda carské rodiny. Případ Jekatěrinburg 1918 a ztracené klenoty Romanovců*. Praha : Ikar, 2011; HERESCHOVÁ, Elisabeth. *Tajná akta Parvus. Zákulisí bolševické revoluce v Rusku*. Praha : Euromedia Group, a. s., 2018; MARRIDALEOVÁ, Catherine. *Lenin ve vlaku*. Praha : Argo, 2018; RAPPAPORTOVÁ, Helen. *Vražda v Jekatěrinburgu. Poslední dny Romanovců*. Brno : CPRESS, 2022.

¹⁶⁸ Např. nejnověji: GORODETSKY, Gabriel (ed.). *Stalinův velvyslanec v Londýně. Deníky Ivana Majského 1934 - 1943*. Praha : Academia, 2021.

¹⁶⁹ MYERS, Steven Lee. *Nový car. Vzestup a vláda Vladimíra Putina*. Praha : Argo, 2016.

¹⁷⁰ PONS, Frédéric. *Vladimir Putin*. Praha : Ottovo nakladatelství, 2019.

daktorskou a překladatelskou prací způsobující omyly v předkládání historických faktů. To se týká českého překladu v originálu zajímavé a řadou nových poznatků opatřené knihy britského historika Geoffreje Swaina *Stručné dějiny ruské revoluce*.¹⁷¹

Tomu, kdo se o dějiny Ruska, či konkrétněji o Rusko v souvislosti s nesvobodou, despotií a totalitarismem zajímá, nedá příliš práce uvedený výčet publikací dále rozšířit. Mým cílem bylo upozornit na takové tituly, z nichž lze v dalších badáních a především výuce a vzdělávání o moderních dějinách Ruska čerpat. Domnívám se, že v českém prostředí by měly být používány především knihy českých historiků. Nad všechny nadřadím publikace Bohuslava Litery (*1950), jež ve svém celku pojednaly o Rusku a SSSR 20. století jak z analytického, tak syntetizujícího pohledu.¹⁷² Mnohé znovu vysvětlují, ale především doplňují starší analýzy předchozích generací českých historiků věnované předním osobnostem Ruského impéria, zejména Leninovi, Stalinovi a Chruščovovi.¹⁷³ Stejně podnětná ovšem byla syntéza, o tzv. světové socialistické soustavě, na které se Bohuslav Litera rovněž podílel.¹⁷⁴ Velmi cenné jsou teprve v posledních desetiletích vydané starší práce historika Karla Durmana (*1932); od roku 1980 nuceně působícího ve Švédsku.¹⁷⁵ Zmínit je rovněž třeba tvorbu historika obecných dějin Vladimíra Nálevky (1941 – 2010),¹⁷⁶ který na moderní ruské dějiny nahlížel v širších evropských i světových souvislostech. V některých z nich byl kladen důraz na otázku nesvobody, despotie a totalitarismu postupně se rozvíjejících v ruském a sovětském prostoru.¹⁷⁷

Některé, podobně metodologicky koncipované knihy zasazují tzv. východní blok do ještě širších souvislostí. Jde především o tzv. studenou válku, k jejímuž pochopení v českém prostředí přispěli zejména Karel Durman¹⁷⁸ a Michal Reiman s Petrem Luňákem.¹⁷⁹ A opět bychom se mohli vrátet k překladům. Např. k jedinečné knize britské historičky a diplomatky Bridget Kendallové.¹⁸⁰ Ale to bychom se již vraceli k výčtu knih přeložených ze zahraniční produkce, který, jak je z uvedeného zřejmé,

¹⁷¹ SWAIN, Geoffrey. *Stručné dějiny ruské revoluce*. B.m. : Bourdon, b.r.

¹⁷² LITERA, Bohuslav. *Historie Rudé armády 1917 – 1941, 1-2*. Praha : Libri, 2009; LITERA, Bohuslav. *Cesta na výsluní. Zahraniční politika Sovětského svazu 1917 – 1945*. Praha : Dokořán, 2015; LITERA, Bohuslav. „Druhá revoluce“. *Stalinská transformace v Sovětském svazu 1928 – 1934*. Praha : Dokořán, 2013; LITERA, Bohuslav. *Od Stalina ke Gorbačovovi*. Praha : Dokořán, 2018.

¹⁷³ VEBER, Václav. *Rudý car. Stalin v čele Sovětského svazu v letech 1924 – 1953*. Praha : Stanislav Juhaňák; Triton, 2016; VEBER, Václav. *Nikita na trůně. Chruščov v čele SSSR v letech 1953 – 1964*. Praha; Kroměříž : Triton, 2014; VEBER, Václav. *Leninova vláda (Rusko 1917 – 1924)*. Praha : Triton, 2003; VEBER, Václav. *Stalinovo impérium (Rusko 1924 – 1953)*. Praha : Triton, 2003.

¹⁷⁴ VYKOUKAL, Jiří – LITERA, Bohuslav – TEJCHMAN, Miroslav. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku*. Praha : Libri, 2000.

¹⁷⁵ DURMAN, Karel. *Útěk od praporů. Křeml a krize impéria 1964 – 1991*. Praha : Karolinum, 1998.

¹⁷⁶ NÁLEVKA, Vladimír. *Koncert velmocí. Mezinárodní vztahy v letech 1871 – 1914*. Praha : Triton, 2006; NÁLEVKA, Vladimír. *Čas soumraku: Rozpad koloniálních impérií po druhé světové válce*. Praha : Triton, 2004.

¹⁷⁷ NÁLEVKA, Vladimír. *Kapitoly z dějin studené války*. Praha : Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1997; NÁLEVKA, Vladimír. *Horké krize studené války*. Praha : Vyšehrad, 2010; NÁLEVKA, Vladimír. *Stalinova hra o Zemi jitřní svěžesti. Korejská válka 1950 – 1953*. Praha : Epoque, 2009.

¹⁷⁸ DURMAN, Karel. *Popely jsou žhavé. 1 – 2*. Praha : Karolinum, 2004 a 2009.

¹⁷⁹ REIMAN, Michal – LUŇÁK, Petr. *Studená válka 1954 – 1964*. Brno : Doplněk, 2000.

¹⁸⁰ KENDALLOVÁ, Bridget. *Studená válka. Nový pohled na konflikt mezi Západem a Východem*. Praha : Euromedia Group, a.s. – Knižní klub 2018.

je nesporně solidní. Jde nám o zkušenosti českého dějepisceví. Proto v závěru této kapitoly zdůrazníme, že tradice pohledu českých historiků na minulost Ruska a Sovětského svazu je tvořena i řadou analytických statí uveřejňovaných v renomovaných českých i zahraničních periodících. Co se týče českých odborných časopisů např. ve *Slovanském přehledu*.¹⁸¹ Stejně tak by neměly být přehlédnuty práce, které jsou sice primárně věnovány bohemistickým tématům, ale v lecčems sledují ruské a sovětské vlivy v nejnovější době. Jde především o tvorbu Michala Pullmana¹⁸² a Pavla Koláře.¹⁸³ Přesto přese všechno stále platí, že skutečná akademická syntéza o minulosti Ruska v českém prostředí chybí. Supluji ji práce typu popularizujících *Dějiny Ruska*¹⁸⁴ a odborných publikací *Zrod velmoci. Dějiny Sovětského svazu 1917 - 1945*.¹⁸⁵

Retrospektivní forma výuky ruských dějin

Předchozí pojednání o tradici českých bádání o minulosti Ruska a Sovětského svazu se zvláštním respektem k otázce nesvobody, despotie a totalitarismu, bylo ve své podstatě činěno klasickým, chronologickým způsobem. Mnohým, kteří dějiny tímto způsobem interpretují, a zvláště je to patrné ve výuce, je však zřejmé, že takto popsaný „příběh“ ne ve všem otevírá prostor k poslání pojednání o minulosti, tj. „historia magistra vitae“. Přesněji, co vskutku způsobuje současné dění, jaké jsou jeho příčiny, kořeny, peripetie proměn a vývoje. Jeden z důvodů, proč tomu tak je, spatřujeme v nedostatečném poznání nejnovější historie, aktuálního dění a obrazů, které jeho vidění ovlivňují. Potíž tkví již v podstatě samotného způsobu výuky a vzdělávání historie, v jejím tradičním lpění na chronologickém postupu. Nebylo by vhodné alespoň něco z toho obrátit? České dějepisceví se sice touto otázkou zabývalo již v meziválečné době, ale nikdy se k takovému postupu neodhodlalo.

Šéfredaktor týdeníku *Respekt* Erik Tabery v zamyšlení, proč je obraz Ruska v české veřejnosti navzdory její bohaté dějinné zkušenosti vyhraněně bipolární, bez snahy se nad ním zevrubně kriticky a objektivně zamýšlet, uvedl: „*Je to logický důsledek faktu, že se o moderních dějinách tady ve školách téměř neučí, neprobíhá ani systematictější debata o naší pozici ani nad otázkou, co pro nás vyplývá z rostoucích ambicí Ruska. ...Přitom aplikovat jakákoli běžná měřítka na Rusko prostě nelze. Je to*

¹⁸¹ *Slovanský přehled 1898 - 1967. Bibliografický soupis*. Hl. red. Karel Herman. Praha : Československo-sovětský institut ČSAV, 1970; BOHÁČOVÁ, Milada (ed.). *Slovanský přehled 1969 - 1980*. Praha : Československo-sovětský institut ČSAV, 1984; *Slovanský přehled 1981 - 1997*. Hl. red. Zdeňka RACHUNKOVÁ a Milada ŘEHÁKOVÁ. Praha : Národní knihovna ČR 1999; VLČKOVÁ KRYČEROVÁ, Lenka (ed.). *Slovanský přehled 1998 - 2013. Bibliografický soupis*. In *Slovanský přehled* 101, 2015, č. 3, s. 673 - 801.

¹⁸² PULLMANN, Michal. *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha : Scriptorium, 2011.

¹⁸³ KOLÁŘ, Pavel - PULLMANN, Michal. *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2017.

¹⁸⁴ ŠVANKMAJER, Milan - VEBER, Václav - SLÁDEK, Zdeněk - MOULIS, Vladislav - DVOŘÁK, Libor. *Dějiny Ruska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2006; VYDRA, Zbyněk - ŘOUTIL, Michal - KOMENDOVÁ, Jitka - HLOUŠKOVÁ, Kateřina - TĚRA, Michal. *Dějiny Ruska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2017.

¹⁸⁵ REIMAN Michal et al. *Zrod velmoci. Dějiny Sovětského svazu 1917 - 1945*. Praha : Karolinum, 2013.

*země, která nikdy ve své historii prakticky nezažila období demokracie. A drobné pokusy o ni považuje za nejhorší období svých dějin, protože zavládl chaos.*¹⁸⁶

Dějinných problémů je spousta. Podíváme-li se „jen“ na pedagogickou praxi, pak nesporně musíme konstatovat, že učitel je nucen z množství historických otázek vybírat a věnovat ve výuce pozornost jen těm, které považuje pro poznání minulosti, jež má význam i pro současnost, za nejdůležitější. Historik, který se profesně dlouhodobě zabývá určitým výsekem dějin, zpravidla považuje „svoje“ téma za nejdůležitější. Takto bude nepochybně hodnocena má snaha připomenout, že výuka moderních ruských / sovětských dějin je nezbytná na všech stupních škol. Přesto si troufám tvrdit, že ruská minulost je v poněkud jiné situaci, než ostatní části obecných dějin. Důvod spatřuji ve skutečnosti, že ruské prostředí v minulosti ovlivňovalo český kulturně civilizační prostor výrazněji, než kterékoli jiné země, a existují jasné důkazy toho, že se o to pokouší i nadále. Ve svém vlastním zájmu, který se dříve či později negativně protne se zájmy českého prostředí.

Zdůraznění poznání a zejména výuky ruských dějin, především těch jejich částí, které se týkaly 20. století, nečiním pro studium historie samotné, ale s ohledem na aktuální dění. Ve výuce dějin se však potýkáme s problémem, kterým je nedostatek času. Leckdy, a to neplatí jen o ruských moderních dějinách, lze slyšet slova učitelů – na nejnovější dějiny nezbyvá čas, vysvětlují se v době, kdy již soustředění žáků a studentů výrazně klesá, je třeba věnovat čas důležitějším obdobím či tématům. Proto se domnívám, že zejména v případě ruských dějin by nebylo od věci zvážit ve výukové praxi retrospektivní formu výuky. Oč by v ní mělo jít? O výklad dějin v časové ose zpětně. Nikoli důsledně „metodou raka“, striktně pozpátku, ale směrem dozadu podle klíčových jevů a událostí. Mohli bychom hovořit o uzlech, které byly důsledkem předchozího vývoje a současně příčinou, impulzem či prostě zdrojem následného vývoje. V jejich rámci lze do určité míry využít i klasickou chronologickou metodu. Ovšem pouze v té části, která se soustředí na zřetelně definovaný problém s nutnou důslednou posloupností či vysvětlení života jednotlivce.¹⁸⁷

Základní premisou pro konstruování retrospektivní formy výuky je tradiční pohled, v němž se dějiny obvykle vysvětlují chronologicky, od dávné minulosti k současnosti. V případě ruských dějin tak zpravidla činíme ve formě příběhu, v němž je kladený důraz na dějiny osobností, především carů. Pojednáváme téměř bez výhrady o politických dějinách, ačkoli kulturně civilizační děje jsou v případě Ruska mimořádně důležité. Přitom je pro naše poznání stěžejní ruská současnost: vnitropolitické i zahraničně politické děje Ruské federace, konání, ale i názory jejich čelných představitelů, stejně jako její hospodářský a sociální vývoj, neřkuli široká rovina kultury, atd. I proto se domnívám, že při výkladu dějin Ruska, zejména jejich moderní části je vhodné začít historikovým pohledem na aktuální dění, na „nejnovější Zeitgeschichte“ a až pak, následným výkladem o méně a postupně více vzdálené minulosti ukázat na kořeny stávajícího dění, resp. zdroje příčin, atd. Je to jistě náročnější, než klasická forma výuky. Vyžaduje nejen znalosti většího celku minulosti,

¹⁸⁶ TABERY, Erik. *Opuštěná společnost. Česká cesta od Masaryka po Babiše*. Praha : Nakladatelství Paseka, 2017, s. 197.

¹⁸⁷ Ojedinelou publikací tohoto druhu je kniha: DAVIES, Norman. *Polsko. Dějiny národa ve středu Evropy*. Praha : Prostor, 2003.

ale i ucelenejší přípravu. Učitel, který se pro takovou formu výuky rozhodne, musí mít celý výukový blok jasně rozvržený. V opačném případě, pokud by byl nucený uchylovat se k jisté improvizaci, podstata retrospektivní formy výuky by se minula účinkem. Žáci a studenti by se nedozvěděli o skutečné podstatě a příčinách. Nejen z tohoto pohledu má klasická forma výuky nezpochybnitelné výhody: umožňuje vykládat z hlediska času postupně logicky vrstvený, náležitě se vyvíjející „příběh“, na jehož začátku je vznik a na konci, prostě „něco“, kam jsme mohli ve výuce dojít. Snadno se můžeme odvolat na: „zbytek si dostudujte doma“. Předností tradiční formy výuky jistě je i to, že umožňuje definovat a vysvětlovat kořeny a souvislosti v časové ose, která je jednoduše uchopitelná a vcelku snadno pochopitelná. Lze ji také s úspěchem přenést do vizuální podoby a v neposlední řadě je cenná tím, že respektuje tradičně se vrstvicí historickou zkušenost.

Tradiční forma výuky dějepisu však má, podle našeho názoru, také zřetelné nevýhody. Především, řečeno poněkud eufemisticky, je v ní upozaděna skutečná úloha dějepisu být „historia magistra vitae“. Další nedostatky, vycházející jak z formy, tak obsahu plynou z toho, nač jsme již upozorňovali: na popis současnosti v dějepisu nezbyvá čas, obvykle mu ani není dán ve výukovém plánu prostor. Podcenit při klasické formě výuky nelze ani skutečnost, že zájem posluchačů po řadě hodin výkladu o dávné minulosti klesá, přehlčení historickými fakty vede k apatii, představě, že historie je „jen“ příběh (i když nemusí být zcela nudný). Výklad historie se stává teorií, která je odtržená od každodenní „praxe“ současnosti.

Retrospektivní forma výuky má svoje úskalí. Především je nutná předem vytyčená hranice, co je historie a co nikoli, kam je třeba „couvat“, nakolik lze postupovat „skoky“. Tuto formu výuky nelze aplikovat beze zbytku. Jinak by nebyly vysvětleny nutné kořeny. Patrně nejzřejmějším příkladem je životopis, i když ani v jeho případě není optimální jít cestou od narození k úmrtí, ale úvodním zdůrazněním významu osoby, již se životopis týká. I v tomto případě je proto vhodná metoda chronologické selekce.

Nesporná překážka retrospektivní formy výuky je v přílišné politizaci, která může vést až k ahistorismu, stejně nebezpečné je obviňování či vnucování pohledu dnešními očima. Ke zvážení je, zda je třeba udržet historický odstup, tedy popis minulosti, která nezačíná „včera“, ale tam, kde jsme již „každodennost“ nemohli prožít, odehrávala se za předchozích generací. V neposlední řadě je problémem, že nemáme učebnice ani příručky teoreticky vysvětlující retrospektivní pohled, natož jeho praktickou aplikaci.

Retrospektivní forma výuky má však svoje nesporné přednosti: výrazněji než jakákoli jiná propojí současnost s minulostí; umožňuje vidění minulosti očima dnešního člověka (ale pozor na vidění minulých dějů dnešním pohledem); při správném použití historických kategorií umožní snadnější pochopení minulosti, přispěje k pochopení subjektivity výkladu dějin (dějiny píší vítězové).

Jak postupovat v retrospektivní formě výuky? Nejprve by bylo vhodné vysvětlit aktuální situaci, zmínit se nejen o vlastních dějích, ale i osobnostech, souvislostech, atd. Následně by šlo o vysvětlení, co tomu předcházelo, v čem se změnila dnešní doba. Postup by přitom neměl být striktně retrospektivní, využitím metody „krok vpřed, dva kroky vzad“. Např. uvést charakteristiku dnešní epochy, její typické zna-

ky, definovat kořeny a proměny a ty srovnat se současností. Pak by měla pokračovat charakteristika předchozí epochy a po ní opět probrat to, co bylo zmíněno u první.

Jaké závěry z retrospektivní formy výuky vyplynou? Např. poznání tradice, že: pro Rusko je nejvyšší hodnotou stát, stát musí být neustále „opečovávaný“ – bráněn vně i dovnitř, veškerá zásadní rozhodnutí činí „jedinečný“ vůdce.

Podotkněme, že toto zamýšlení nad významem retrospektivní výuky dějin není něčím zcela novým. Diskutovalo se o něm již v meziválečné době. Zejména v okruhu historiků francouzské školy *Annales*. Druhá světová válka však postavila na pedestal oficiální historie tradiční chronologický postup a experiment retrospektivy odsunula stranou. Není však vhodná doba alespoň diskusi o ní a o její využitelnosti ve výuce dějin Ruska / Sovětského svazu znovu otevřít?

Závěr

V předchozím textu jsme se věnovaly aktuálnímu stavu českých studií o minulosti Ruska, Sovětského svazu a v lecčems i širší východní Evropy s ohledem na jejich tradici a předchozí bádání v českém prostoru. Snažili jsme se ukázat, že tato tradice byla vlastní jak pohledu na celek ruských dějin, tak na jednotlivé jeho části, včetně moderních dějin. S ohledem na množství informací, kterými jsou současní žáci a studenti zahrnováni, jsme se pokusili naznačit řešení problému stávajícího přetížení množstvím informací vyvolaných touto bohatou tradicí jinou výukovou formou. Popsání retrospektivní formy výuky se nám jeví jako možné východisko z toho, že po třiceti letech svobody odborná historiografie neučí kde a jak hledat odpovědi na otázky bezprostředně související s minulostí a od nich se odvíjejících dalších typů:

- *V čem nás Rusko ovlivňuje (ovlivňovalo)?*
- *Jaké jsou stereotypy jeho chování a proč je akceptujeme?*
- *Máme (musíme) se Ruska bát?*
- *Kde jsou rizika nekritického pohledu na Rusko?*
- *Jaká jsou nebezpečí nevnímání reality Ruska?*
- *Kam Rusko skutečně směřuje?*
- *Proč se tak Rusko chová?*

Na první pohled se může zdát, že nejde o ty, jež by bylo třeba při výuce zevrubně rozebírat. Ve skutečnosti, a naše každodennost nás o tom jen utvrzuje, tomu je naopak. Stačí si otevřít webové prohlížeče a zadat si některá z těchto hesel. Mystifikace, hrozící z demagogií na nás „vyskočí“ z mnohých stránek. V některých zřetelně na první pohled. V jiných však skrytě, podbízivě. Aby ji dokázala co nejširší veřejnost náležitě rozpoznat, je třeba věnovat moderním dějinám Ruska zvýšenou pozornost. V bádání i výuce. Svobodu je nezbytné stále udržovat. Jednou z forem je objektivní obraz minulosti, včetně té aktuální. K jeho prohloubení by, podle našeho názoru, mohla přispět retrospektivní forma výchovy, vzdělávání a psaní publikací. Při definování současných hodnot a postupném odhalování jejich kořenů a proměn, ale i důvodů jejich zpochybňování či dokonce potlačování, by se nejen mohla zřetelně uplatnit, ale být i lepším způsobem, jak z tradice českých bádání

o minulosti Ruska a Sovětského svazu převzít to, co je nejaktuálnější, pro dnešní dobu vysloveně nezbytné. Jsme si vědomi, že apel na využití retrospektivní formy by měl mít obsáhlejší pojednání, možná i vysvětlení a zasazení do dalších souvislostí. To však ponechme didakticky orientovaným pracím. V tomto článku nám šlo o upozornění, že i v této formě má české historické bádání jistou, byť i velmi malou, pouze ve 30. let 20. století se projevující tradici. Ale že se jedná o přístup, který by byl pro další způsob zpracování otázek svobody, despotie a totalitarismu v ruském a sovětském prostředí vhodný.

Literatura

- ALBRIGHTOVÁ, Madeleine. *Fašismus. Varování*. Praha : Argo, 2018.
- AMORT, Čestmír. *Ruská vojska u nás v letech 1798 – 1800. Příspěvek k dějinám česko-ruského a slovensko-ruského přátelství*. Praha : Naše vojsko, 1954.
- AMORT, Čestmír. *Dopisy Michaila I. Kutuzova v československých archivech*. Brno : Rudé právo, 1954.
- AMORT, Čestmír. *Ruští vojáci na Hořovicku v letech 1799 – 1800. Příspěvek k dějinám přátelství našeho lidu k lidu ruskému*. Hořovice : ONV Hořovice, 1954.
- AMORT, Čestmír. *Na pomoc československému lidu. Dokumenty o čs.-sovětském přátelství z let 1938 – 1945*. Praha : ČSAV, 1960.
- AMORT, Čestmír. *KSSS a náš národní odboj: Příspěvek k historii bratrské pomoci Komunistické strany Sovětského svazu národně osvobozenkému boji československého lidu*. Praha : ČSAV, 1961.
- AMORT, Čestmír. *Velká víra a naděje: Dokumenty o vztazích československého lidu k národům SSSR v letech 1917 – 1945*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1970.
- AMORT, Čestmír. *Mezinárodní ohlas Velké říjnové socialistické revoluce*. Praha : Ústav pro kulturně výchovnou činnost, 1977.
- APPLEBAUM, Anne. *GULAG. Dějiny*. Praha; Plzeň : Beta-Dobrovský; Ševčík, 2004.
- APPLEBAUM, Anne. *Mezi východem a západem. Napříč pohraničím Evropy*. Ostrava : Občanské sdružení PANT 2014.
- APPLEBAUM, Anne. *Rudý hladomor. Stalinova válka na Ukrajině*. Praha; Plzeň : Beta-Dobrovský; Ševčík, 2018.
- APPLEBAUM, Anne. *Železná opona. Podrobení východní Evropy 1944 – 1956*. Praha; Plzeň : Beta-Dobrovský; Ševčík, 2014.
- BABKA, Lukáš. Výroční zasedání Společnosti pro výzkum východní a střední Evropy v ČR a III. Seminář východoevropských dějin. In *Slovanský přehled*, 2002, roč. 88, č. 3, s. 437.
- BABKA, Lukáš – ROUBAL, Petr. Československo-sovětské vztahy. In *Akademická encyklopedie českých dějin*. III – Č/2, PÁNEK Jaroslav (věd. red.). Praha : Historický ústav, 2012, s. 171 – 186.
- BELICA, Miroslav. *Vzpomínky na Sýrii. Od arabského socialismu k islámskému státu*. Praha : Epoque, 2021.
- BENEŠ, Zdeněk. Jan Slavík v českém historiografickém kontextu. In BABKA, Lukáš – ROUBAL, Petr. *Život plný střetů. Dílo a odkaz historika Jana Slavíka (1885 – 1978)*. Praha : Pavel Mervart; Národní knihovna ČR; Slovanská knihovna, 2009, s. 17 – 28.
- BERĎAJEV, Nikolaj Alexandrovič. *Duše Ruska*. Brno : Petrov, 1992.
- BIDLO, Jaroslav. *Dějiny Ruska v 19. století*. 1 – 2. Praha : J. Otto, 1907.

- BOČEK, Pavel et al. *Moskva – Třetí Řím. Od ideje k symbolu*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2019.
- BOČEK, Pavel – HOLZER, Jan – VLČEK, Radomír. Czech Images of Russian History as a Social Security Issue. In HOLZER, Jan – MAREŠ, Miroslav (eds.). *Czech Security Dilemma. Russia as a Friend or Enemy?* Cham Switzerland; Palgrave Macmillan, 2020, s. 197 – 220. https://doi.org/10.1007/978-3-030-20546-1_8
- BOHÁČOVÁ, Milada (ed.). *Slovanský přehled 1969 – 1980*. Praha : Československo-sovětský institut ČSAV 1984.
- BOUČEK, Jaroslav. Dokumenty k trestnímu stíhání Jana Slavíka v roce 1948. In *Soudobé dějiny*, 2006, roč. 6, č. 4, s. 619.
- BRINKJOST, Ulrike. *Geschichte und Geschichten. Ästhetischer und historiographischer Diskurs bei N. M. Karamzin*. München : Otto Sagner, 2000, s. 7 – 14. <https://doi.org/10.3726/b12625>
- BROWN, Archie. *Vzestup a pád komunismu*. Brno : Jota, 2011.
- CONRAD, Christoph – CONRAD, Sebastian (eds.). *Die Nation schreiben. Geschichtswissenschaft im internationalen Vergleich*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2002.
- ČAPEK, Karel. *Rozhovory s TGM*. Praha : František Borový; Čin, 1946, s. 109 – 114.
- DAVIES, Norman. *Polsko. Dějiny národa ve středu Evropy*. Praha : Prostor, 2003.
- DOUBEK, Vratislav. Posuny kritiky antidemokratického režimu: T. G. Masaryk, E. Beneš a bolševická revoluce. In DOUBEK, Vratislav et al. *T. G. Masaryk a Slované*. Praha : Historický ústav, 2013, s. 73 – 92.
- DURMAN, Karel. *Popely jsou žhavé. 1 – 2*, Praha : Karolinum, 2004 a 2009.
- DURMAN, Karel. *Útěk od praporů. Kreml a krize impéria 1964 – 1991*. Praha : Karolinum, 1998.
- EKSTEINS, Modris. *Svěcení jara. Velká válka a zrod moderní doby*. Praha : Argo, 2019.
- FIGES, Orlando. *Crimea. The last Crusade*. London : Penguin Books, 2010.
- FIGES, Orlando. *Evropané. Tři slavné životy a vznik kosmopolitní kultury*. Praha; Plzeň : Beta-Dobrovský; Ševčík, 2021.
- FIGES, Orlando. *Lidská tragédie. Ruská revoluce 1891 – 1924*. Praha; Plzeň : Beta-Dobrovský; Ševčík, 2000.
- FIGES, Orlando. *Revoluční Rusko 1891 – 1991*. Praha; Plzeň : Beta-Dobrovský; Ševčík, 2017.
- FIGES, Orlando. *Šeptem. Soukromý život ve Stalinově Rusku*. Praha; Plzeň : Beta-Dobrovský; Ševčík, 2009.
- FLOROVSKIJ, Anton Vasiljevič. *České sukno na východoevropském trhu v XVI. až XVIII. věku*. Praha : Archiv pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce, 1947.
- FLOROVSKIJ, Anton Vasiljevič. *Česko-ruské obchodní styky v minulosti: X – XVIII. století*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1954.
- FLOROVSKIJ, Anton Vasiljevič. *Češskaja biblija v istorii ruskoj kulturnoj pismennosti : (Fr. Skorina i prodolžateli jeho děla)*. Praha : A. Wirsner, 1946.
- FLOROVSKIJ, Anton Vasiljevič. *Ruskije v Marianskich Laznjach: kulturno-istoričeskije straniki*. Praga : Chutor; A. G. Vinničuk, 1947.
- FRISCHEROVÁ, Helena. *Dny mého života. Vzpomínky na gulag*. Praha : Academia 2017.
- GALEOTTI, Mark. *Čas úzkosti. Bezpečnost a politika v sovětském a postsovětském Rusku*. Praha : Themis, 1998.
- GALEOTTI, Mark. *Musíme si promluvit o Putinovi. Jak se Západ mýlí v nebezpečném vládcí Ruska*. Praha : Paseka, 2019.
- GALEOTTI, Mark. *Stručné ruské dějiny*. Praha : Leda, 2021.
- GALEOTTI, Mark. *Vor v zákoně. Ruská mafie*. Praha : Euromedia Group, 2019.
- GORODETSKY, Gabriel (ed.). *Stalinův velvyslanec v Londýně. Deníky Ivana Majského 1934 – 1943*. Praha : Academia, 2021.
- HAHNOVÁ, Eva. *Češi o Česích. Dnešní spory o dějiny*. Praha : Academia, 2018.
- HANZAL, Josef. *Cesty české historiografie 1945 – 1989*. Praha : Karolinum, 1999.

- HAVLÍK, Lubomír Emil. *Kronika o Velké Moravě*. Brno : Blok, 1981; Brno : Jota, 1992; Brno : Jota, 2013.
- HAVLÍK, Lubomír Emil. *Slovanské státní útvary raného středověku: politické postavení, společenská a vládní organizace státních útvarů ve východní, střední a jihovýchodní Evropě od 8. do 11. století*. Praha : Academia, 1987.
- HERESCHOVÁ, Elisabeth. *Tajná akta Parvus. Zákulisí bolševické revoluce v Rusku*. Praha : Euromedia Group, a. s., 2018.
- HERESCHOVÁ, Elisabeth. *Vražda carské rodiny. Případ Jekatěrinburg 1918 a ztracené klenoty Romanovců*. Praha : Ikar, 2011.
- HOLZER, Jan - MAREŠ, Miroslav. Russia as a Czech Security Enigma. Introductory Remarks. In HOLZER, Jan - MAREŠ, Miroslav. *Czech Security Dilemma. Russia as Friend or Enemy?* Cham Switzerland : Palgrave MacMillan, 2020, s. 1 - 14. https://doi.org/10.1007/978-3-030-20546-1_1
- CHLEVNŮK, Oleg Vitaljevič. *Historie gulagu. Od kolektivizace do „velkého teroru“*. Praha : BB/Art, 2008.
- CHLEVNŮK, Oleg Vitaljevič. *Stalin. Nový životopis*. Praha : Paseka, 2016.
- JANÁK, Dušan - JIRÁSEK, Zdeněk. *Z historie československých vystěhovaleckých družstev v Sovětském svazu (1923 - 1939)*. Opava : Slezská univerzita v Opavě, Fakulta veřejných politik, 2014.
- JIROUŠEK, Bohumil. Česká marxistická a marxisticko-leninská historiografie. Diskurs a možnosti výzkumu jeho proměn. In JIROUŠEK, Bohumil et al. *Proměny diskursu české marxistické historiografie. (Kapitoly z historiografie 20. století)*. České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2008, s. 9 - 26.
- KARAMZIN, Nikolaj Michajlovič. *Obrazy z dějin Říše ruské, 1-2*. Praha : Odeon, 1984.
- KENDALLOVÁ, Bridget. *Studená válka. Nový pohled na konflikt mezi Západem a Východem*. Praha : Euromedia Group, a.s. - Knižní klub 2018.
- KESSLER, Vojtěch - ŠRÁMEK, Josef. *Tváře války. Velká válka 1914 - 1918 očima českých účastníků*. Praha : Historický ústav, 2020, s. 33 - 84.
- KISSINGER, Henry. *Uspořádání světa. Státní zájmy, konflikty a mocenská rovnováha*. Praha : Prostor, 2016.
- KOKOŠKA, Stanislav a kol. *Nultá hodina? Československo na jaře 1945 ve strategických souvislostech*. Praha : Euroslavica, 2011.
- KOLÁŘ, Pavel - PULLMANN, Michal. *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2017.
- Kontinuita ruských dějin. (Teze pražské skupiny historiků - rusistů). In *Slovanský přehled*, 1999, roč. 85, č. 4, s. 537 - 540.
- KOPEČEK, Vincenc - JELEN, Libor, Jižní Kavkaz - od tradice k modernitě pod vlivem ruského kolonialismu. In TUMIS, Stanislav - NYKL, Hanuš (eds.). *Prekolonialismus, kolonialismus, postkolonialismus: Impéria a ti ostatní ve východní a jihovýchodní Evropě*. Praha : Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2015.
- KOTKIN, Stephen. *Magnetická hora. Stalinismus jako civilizace*. Praha; Podlesí : Dauphin, 2021/2022.
- KNOBLOCH, Edgar. *Nomádi a Rusové. Asijské vlivy v ruských dějinách*. Praha : Triton, 2008.
- KOTAS, Jan. *Moderní ruské dějiny v českých učebnicích dějepisu pro střední školy*. Magisterská diplomová práce obhájená na Historickém ústavu, FF MU v Brně.
- KOSTLÁN, Antonín. Druhý sjezd československých historiků (5. - 11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepisectví v letech 1935 - 1948 (studie.). In KOSTLÁN, Antonín (ed.). *Druhý sjezd československých historiků (5. - 11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepisectví v letech 1935 - 1948*. Praha : Archiv Akademie věd České republiky, 1993, s. 11 - 192.

- KOVALJOV, Michail Vladimirovič. *Russkije istoriki – emigranty v Praze. (1920 – 1940)*. Saratov : Saratovskij gosudarstvennyj techničeskij universitet, 2012.
- KOVTUN, Jiří. *Republika v nebezpečném světě. Éra prezidenta Masaryka, 1918 – 1935*. Praha : Torst, 2005.
- KREJČÍ, Oskar. *Geopolitika Ruska*. Praha : Professional Publishing, 2017.
- KŘÍŽEK, Jurij. *Bez Velké říjnové socialistické revoluce by nebylo Československa. Boj české a slovenské dělnické třídy za svobodu v letech 1917 – 1920*. Praha : Rovnost, 1951.
- KŘÍŽEK, Jurij. *Říjnová revoluce a česká společnost*. Praha : Academia, 1967.
- KŘÍŽEK, Jurij. *T. G. Masaryk a česká politika: Politické vystoupení českých realistů v letech 1887 – 1893*. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1959.
- KURFÜRST, Jaroslav. *Příběh ruské geopolitiky. Jak se ruská myšlenka zmocnila více než šestiny světa*. Praha : Univerzita Karlova; Nakladatelství Karolinum, 2018.
- LACH, Jiří (ed.). *O umlčení kulturní epoše. Kus nakladatelské historie, 1-2*. Praha : Academia, 2021.
- LAQUER, Walter. *Putin a putinismus. Rusko a perspektivy jeho soužití se Západem*. Praha : Prostor, 2016.
- LITERA, Bohuslav. *Cesta na výsluní. Zahraniční politika Sovětského svazu 1917 – 1945*. Praha : Dokořán, 2015.
- LITERA, Bohuslav. *„Druhá revoluce“. Stalinská transformace v Sovětském svazu 1928 – 1934*. Praha : Dokořán, 2013.
- LITERA, Bohuslav. *Historie Rudé armády 1917 – 1941, 1-2*. Praha : Libri, 2009.
- LITERA, Bohuslav. *Od Stalina ke Gorbačovovi*. Praha : Dokořán, 2018.
- MACŮREK, Josef. *Dějepisectví evropského východu*. Praha : Historický klub, 1946.
- MACŮREK, Josef. *Dějiny východních Slovanů*. Praha : Melantrich, 1947.
- MALIA, Martin. *Sovětská tragédie. Dějiny socialismu v Ruku v letech 1917 – 1991*. Praha : Argo, 2004.
- MARKOVÁ, Alena. *Sovětská bělorusizace jako cesta k národu. Iluze nebo realita?* Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2012.
- MARKOVÁ, Alena. *The Path to a Soviet Nation. The Policy of Belarusization*. Paderborn : Brill U Schoningh, 2022. <https://doi.org/10.30965/9783657791811>
- MARKOVÁ, Alena – SAHANOVIČ, Hienadž – ŠYBIEKA, Zachar. *Dějiny Běloruska*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2021.
- MARRIDALEOVÁ, Catherine. *Lenin ve vlaku*. Praha : Argo, 2018.
- MASARYK, Tomáš Garrigue. *Cesty demokracie. Soubor projevů za republiky. 2, 1921 – 1923*. Praha : Čin, 1934.
- MASARYK, Tomáš Garrigue. *Rusko a Evropa. Studie o duchovních proudech v Rusku*. Praha : Jan Laichter, 1930.
- MASARYK, Tomáš Garrigue. *Rusko a Evropa. Studie o duchovních proudech v Rusku, 1–3*. Praha : Ústav T. G. Masaryka, 1995 – 1996.
- MASARYK, Tomáš Garrigue. *Slovanské studie 1. Slavjanofilství Ivana Vasiljeviče Kirejevského*. Praha : Bursík & Kohout, 1889.
- McNAMARA, Kevin J. *Velký sen. Dvou malých národů. Československé legie v Rusku a vznik první republiky*. Praha : Slovart, 2020, s. 181 – 188.
- MORÁVEC, Jan. *Spor o revoluci*. Praha : Mladá fronta, 1967.
- MYERS, Steven Lee. *Nový car. Vzestup a vláda Vladimira Putina*. Praha : Argo, 2016.
- NÁLEVKA, Vladimír. *Čas soumraku: Rozpad koloniálních impérií po druhé světové válce*. Praha : Triton, 2004.
- NÁLEVKA, Vladimír. *Horké krize studené války*. Praha : Vyšehrad, 2010.
- NÁLEVKA, Vladimír. *Kapitoly z dějin studené války*. Praha : Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1997.

- NÁLEVKA, Vladimír. *Koncert velmocí. Mezinárodní vztahy v letech 1871 – 1914*. Praha : Triton, 2006.
- NÁLEVKA, Vladimír. *Stalinova hra o Zemi jitřní svěžesti. Korejská válka 1950 – 1953*. Praha : Epoque, 2009.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. *Dějiny Sovětského svazu: (1917 – 1947)*. Praha : Orbis, 1950.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. *30 let Sovětského svazu*. Praha : Orbis, 1948.
- PANKRATOVA, A. M. *Dějiny SSSR od nejstarších dob do konce 17. století*. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1953.
- PANKRATOVA, Anna Michajlovna. *Dějiny SSSR v 18. a 19. století*. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1953.
- PANKRATOVA, Anna Michajlovna. *Dějiny SSSR ve 20. století*. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1954.
- PANKRATOVA, Anna Michajlovna. *První ruská revoluce v letech 1905 – 1907*. Praha : Rovnost, 1952.
- PERSAK, Krzysztof – KAMIŃSKI, Łukasz – ŽÁČEK, Pavel – BLAŽEK, Petr (eds.). *Čekisté. Orgány státní bezpečnosti v evropských zemích sovětského bloku 1944 – 1989*. Praha : Academia, 2019.
- PÍČ, Josef Ladislav. *Čechy na úsvitě dějin. Na základě prehistorické sbírky Musea království Českého a pramenů dějepisných*. Praha : nákladem vlastním, 1902 – 1905.
- PÍČ, Josef Ladislav. *Čechy předhistorické. Na základě prehistorické sbírky Musea království Českého, 1-2*. Praha : nákladem vlastním, 1899 – 1900.
- PÍČ, Josef Ladislav. *Čechy za doby knížecí. Na základě prehistorické sbírky Musea království Českého a pramenů dějepisných*. Praha : nákladem vlastním, 1909.
- POLÁK, František. *Sedm let v GULAGU. Vzpomínky pražského advokáta na sovětské pracovní tábory*. Adam Hradilek – Zdeněk Vališ (eds.). Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2015.
- PONS, Frédéric. *Vladimir Putin*. Praha : Ottovo nakladatelství, 2019.
- PŘÍHODA, Marek. Ke kořenům ruské státní ideje: Tatiščev a Ščerbatov. Impérium pohledem dvou historiků 18. století. In ULBRECHTOVÁ, (ed.), *Ruské imperiální myšlení*, s. 21 – 46.
- PŘÍHODA, Marek. Vnímání prostoru ruskými současníky Smuty. In TUMIS – NYKL (eds.), *Prekolonialismus, kolonialismus, postkolonialismus*, s. 124 – 142.
- PULLMANN, Michal. *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha : Scriptorium, 2011.
- PUTNA, Martin Cyril. *Obrazy z kulturních dějin ruské religiozity*. Praha : Vyšehrad, 2015.
- PUTNA, Martin Cyril – ZADRAŽILOVÁ, Miluše. *Rusko mimo Rusko: dějiny a kultura ruské emigrace 1917 – 1991, 1-2*. Brno : Petrov, 1993 – 1994.
- RAPPAPORTOVÁ, Helen. *Vražda v Jekatěrinburgu. Poslední dny Romanovců*. Brno : CPRESS, 2022.
- REIMAN, Michal. Na okraj pražsko-brněnských tezí. In *Slovanský přehled*, 2000, roč. 86, č. 3, s. 375 – 379.
- REIMAN, Michail. *Ruská revoluce: 23. únor – 25. říjen 1917*. Praha : Naše vojsko, 1967; Praha : Naše vojsko, 1991.
- REIMAN, Michal et al. *Zrod velmocí. Dějiny Sovětského svazu 1917 – 1945*. Praha : Karolinum, 2013.
- REIMAN, Michal – LUŇÁK, Petr. *Studená válka 1954 – 1964*. Brno : Doplněk, 2000.
- RYCHLÍK, Jan – ZILYNSKIJ, Bohdan – MAGOCSI, Paul Robert. *Dějiny Ukrajiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2015, 2022.
- RITTER, Ludvík. *Dějiny ruské od nejstarších dob až do nejnovějšího míru pařížského. Podle rozličných pramenů, hlavně podle Ustrijalova, sepsal L. Rittersberg*. Praha : Jaroslav Pospíšil, 1857.

- ROTHFELS, Hans. Zeitgeschichte als Aufgabe. In *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, 1953, roč. 1, č. 1, s. 1 – 8.
- RUPNIK, Jacques. *Střední Evropa je jako pták s očima vzadu. O české minulosti a přítomnosti*. Praha : Novela bohemika, 2018.
- SALMINEN, Veronika. *Máme se bát Ruska? Dramata a osudy největší země světa*. Praha : Daranus, 2019, s. 9.
- SALMINEN, Veronika. *Putin. Nezkreslená zpráva o mocném muži a jeho zemi*. Praha : Daranus, 2015.
- SERVICE, Robert. *Rusko od roku 1991 do současnosti. Experiment s jedním národem*. Praha; Plzeň : Beta-Dobrovský; Ševčík, 2006.
- SERVICE, Robert. *Lenin. Životopis*. Praha : Argo, 2002.
- SERVICE, Robert. *Soudruzi. Světové dějiny komunismu*. Praha : Argo; Academia, 2009.
- SLÁDEK, Karel. *Cesty k boholidství. Spiritualita v kontextu příběhů osobností „stříbrného věku“ ruského myšlení a ruské emigrace*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2012.
- SLAVÍK, Jan. Abolicionismus a revolucionismus v Rusku. In *Český časopis historický*, 1920, roč. 26, č. 1, s. 127 – 143.
- SLAVÍK, Jan. Dějiny Ruska ve XX. století. In *Dvacáté století. Co dalo lidstvu : Výsledky práce lidstva ve XX. století*. Sv. 6, Národové a státy. Praha : Vladimír Orel, 1933, s. 249 – 320.
- SLAVÍK, Jan. *Co jsem viděl v Sovětském Rusku*. Praha : Svaz národního osvobození, 1926.
- SLAVÍK, Jan. *Co třeba vědět o SSSR. Stručný nárys sovětského zřízení a jeho vývoje*. Praha : Československa grafická Unie, 1936.
- SLAVÍK, Jan. Diskusní příspěvek Jana Slavíka. In KOSTLÁN, Antonín (ed.). *Druhý sjezd československých historiků (5. – 11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepiscectví v letech 1935 – 1948*. Praha : Archiv Akademie věd České republiky, 1993, s. 258 – 263.
- SLAVÍK, Jan. Habsburkové a Rusko. In *Český časopis historický*, 1906, roč. 12, č. 2, s. 169 – 177, č. 3, s. 312 – 334, č. 4, s. 447 – 467.
- SLAVÍK, Jan. *Leninova vláda*. Praha : Melantrich, 1935.
- SLAVÍK, Jan. *Leninova vláda (1917 – 1924)*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2009.
- SLAVÍK, Jan. Lev Nikolajevič Tolstoj jako historik. In *Osmnáctá výroční zpráva c. k. českého gymnasia na Král. Vinohradech za šk. rok 1911 – 12*. Praha : Královské Vinohrady, 1912, s. 3 – 8; totéž Praha, vlastním nákladem 1912.
- SLAVÍK, Jan. P. N. Miljukov, Istorija vtoroj ruskvoj revolucii, T. 1. In *Český časopis historický*, 1922, roč. 28, č. 3 – 4, s. 482 – 485.
- SLAVÍK, Jan. *Pekař contra Masaryk. Ke sporu o smysl českých dějin*. Praha : Čin, 1929.
- SLAVÍK, Jan. *Po druhé v Sovětském svazu*. Praha : Svaz národního osvobození, 1927.
- SLAVÍK, Jan. *Po třetí v Sovětském svazu*. Praha : Svaz národního osvobození, 1932.
- SLAVÍK, Jan. Ruská revoluce a „Lenin“ Zdeňka Nejedlého. In *Slovanský přehled*, 1938, roč. 30, č. 1, s. 6 – 18.
- SLAVÍK, Jan. *Ruská revoluce březnová ve vzpomínkách účastníků*. Praha : Melantrich, 1930.
- SLAVÍK, Jan. *Ruská revoluce listopadová ve vzpomínkách účastníků. Vítězství Leninovo*. Praha : Melantrich, 1931.
- SLAVÍK, Jan. *Všem, kdo uvažují o Sovětském Rusku*. Praha : Ústřední výkonný výbor československé strany národně-socialistické, 1933.
- SLAVÍK, Jan. Zrušení významného vědeckého ústavu? In *Svobodný zítřek*, 1947, roč. 3, č. 38, s. 5.
- Slovanský přehled 1898 – 1967. Bibliografický soupis*. Hl. red. Karel Heman. Praha : Československo-sovětský institut ČSAV, 1970.
- Slovanský přehled 1981 – 1997*. Hl. red. Zdeňka RACHUNKOVÁ a Milada ŘEHÁKOVÁ. Praha : Národní knihovna ČR 1999.

- SMETANA, Vít. *Ani vojna, ani mír. Velmoci, Československo a střední Evropa v sedmi dramatech na prahu druhé světové a studené války*. Praha : Nakladatelství lidové noviny 2016.
- SNYDER, Timothy. *Cesta k nesvobodě. Rusko, Evropa, Amerika*. Praha : Paseka – Prostor, 2019.
- STALIN, Josef Vissarionovič. *Revoluce 1905 v Rusku*. Praha : Ústav dějin KSČ, 1955.
- STELLNER, František. *Car je mrtev, ať žije carevna. Převratty na ruském dvoře v 18. století*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2014.
- SVOBODA, David. *Jablko z oceli. Zrod, vývoj a činnost ukrajinského radikálního nacionalismu v letech 1920 – 1939*. Praha : Academia, 2021.
- SVOBODA, Karel. *Autokrat a jeho doba. Rusko a revoluce v letech 1830 – 1831*. Praha : Univerzita Karlova; Nakladatelství Karolinum, 2016.
- ŠESTÁK, Miroslav. *Východoevropská studia v České republice 1989 – 1999 (Stav a perspektivy)*. In *Slovanský přehled*, 2000, roč. 86, č. 4, s. 505 – 512.
- ŠVANKMAJER, Milan. *Čechy na sklonku napoleonských válek. 1810 – 1815*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2004.
- ŠTOLL, Pavel. *Lotyšské básnické reflexe okupace Československa v roce 1968 a jejich historický kontext*. In TUMIS – NYKL (eds.), *Prekolonialismus, kolonialismus, postkolonialismus*, s. 190 – 204.
- ŠVANKMAJER, Milan. *Kateřina II*. Praha : Svoboda, 1970. V upravené podobě ŠVANKMAJER, Milan. *Kateřina II.: lesk a bída impéria*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2001.
- ŠVANKMAJER, Milan et al. *Dějiny Ruska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2006.
- ŠVANKMAJER, Milan et al. *Dějiny Svazu sovětských socialistických republik. Přehled politického vývoje společnosti 1. Dějiny Ruska*. Praha : Academia, 1967.
- ŠVEC, Luboš. *Dějiny pobaltských zemí*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1996.
- ŠVEC, Luboš. *Perestrojka, pobaltské republiky a Československo 1988 – 1991*. Praha : Dokořán, 2013.
- ŠVEC, Luboš. *Vztah sovětského centra a (semi)periferie: závislost a autonomie pobaltských republik v sovětské federaci*. In TUMIS – NYKL (eds.), *Prekolonialismus, kolonialismus, postkolonialismus*, s. 174 – 189.
- TABERY, Erik. *Opuštěná společnost. Česká cesta od Masaryka po Babiše*. Praha : Nakladatelství Paseka, 2017.
- TĚRA, Michal. *Kijevská Rus. Dějiny – kultura – společnost*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2019.
- THOM, Françoise. *Jak chápat putinismus*. Praha : Pulchra, 2021.
- TUMIS, Stanislav. *Leninova kritika západního kolonialismu a budování multinárodního „sovětského impéria“ za jeho vlády*. In TUMIS – NYKL (eds.), *Prekolonialismus, kolonialismus, postkolonialismus*, s. 163 – 173.
- TUMIS – NYKL (eds.), *Prekolonialismus, kolonialismus, postkolonialismus*. Praha : Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2016.
- TUMIS, Stanislav. *Rusko jako euroasijská velmoc? Ruská zahraniční politika vůči středoasijským republikám a její cíle za vlády Vladimíra Putina v prvních dvou prezidentských obdobích (2000 – 2008)*. In ULBRECHTOVÁ (ed.), *Ruské imperiální myšlení*, s. 225 – 245.
- ULBRECHT Siegfried. *Ruský pohled na Evropu v díle Fjodora Michajloviče Dostojevského*. In ULBRECHTOVÁ (ed.), *Ruské imperiální myšlení*, s. 67 – 82.
- ULBRECHTOVÁ, Helena. *Putinovo Rusko: posthistorie, nebo nová totalita? Reflexe neoimperální situace v současné ruské literatuře*. In ULBRECHTOVÁ (ed.), *Ruské imperiální myšlení*, s. 271 – 312.
- ULBRECHTOVÁ Helena (ed.). *Ruské imperiální myšlení v historii, literatuře a umění. Tradice a transformace*. Praha, Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., 2015.
- VAŠEK, Richard. *„Račte to podepsat libovolnou šifrou.“ Prezident Masaryk jako anonymní publicista*. Praha : Academia – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., 2018.

- VEBER, Václav. Česká historiografie o Rusku a Jan Slaviík. Doslov po 80 letech. In SLAVÍK, Jan. *Leninova vláda (1917 – 1924)*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 289 – 339.
- VEBER, Václav. *Leninova vláda (Rusko 1917 – 1924)*. Praha : Triton, 2003.
- VEBER, Václav. *Nikita na trůně. Chruščov v čele SSSR v letech 1953 – 1964*. Praha; Kroměříž : Triton, 2014.
- VEBER, Václav. O studiu ruských dějin v České republice – zrušení Semináře východoevropských dějin na Filozofické fakultě v Praze. In *Slovanský přehled*, 2001, roč. 87, č. 1, s. 69 – 70.
- VEBER, Václav. *Rudý car. Stalin v čele Sovětského svazu v letech 1924 – 1953*. Praha : Stanislav Juhaňák; Triton, 2016.
- VEBER, Václav. *Stalinovo impérium (Rusko 1924 – 1953)*. Praha : Triton, 2003.
- VLČEK, Radomír. Česká historická rusistika a její místo v české slavistice po roce 1989. In ŠLAUFOVÁ, Eva – SKWARSKÁ, Karolína – ČERMÁK, Václav (eds.). *Proměny české slavistiky po roce 1989*. Praha : Slovanský ústav, 2020, s. 441 – 454.
- VLČEK, Radomír. *Impérium – stát – společnost. Proměny Ruska v 18. století*. Praha : Historický ústav, 2021.
- VLČEK, Radomír. *Josef Macůrek*. Praha : Středisko společných činností AV ČR, 2016.
- VLČEK, Radomír. *Kapitoly z ruských dějin 18. století. Geneze a vývoj ruského impéria*. Brno : Masarykova univerzita, 2014.
- VLČEK, Radomír. Kult slovanství. In *Kultúrne dejiny*, 2020, roč. 11, Supplementum, s. 249 – 279.
- VLČEK, Radomír. Nikolaj Ivanovič Karejev (1850 – 1931). In HANUŠ, Jiří – VLČEK, Radomír (eds.). *Historik v proměnách doby a prostředí 20. století*. Brno : Matice moravská, 2009, s. 289 – 314.
- VLČEK, Radomír. Novoslovanství. In *Akademická encyklopedie českých dějin VIII, M-N*. PÁNEK, Jaroslav (věd. red.). Praha : Historický ústav AV ČR, v tisku; dostupné též na internetu : <<https://aeed.kpsys.cz/#/>> [cit. 15. 7. 2022]
- VLČEK, Radomír. Panslavismus a slovanství jako opory ruské imperiální vize 19. a 20. století. In ULBRECHTOVÁ (ed.), *Ruské imperiální myšlení*, s. 47 – 65.
- VLČEK, Radomír. Proč hledíme s despektem na ruské a sovětské dějiny? Bílá místa ve studiu ruských a sovětských dějin v českém dějepiscectví po roce 1990. In ZÁŘICKÝ Aleš – KADLEC, Petr – ZÁVODNÁ Michaela (eds.). *X. sjezd českých historiků Ostrava 14. – 16. 9. 2011*. Sv. 6, Ostrava : Ostravská univerzita, 2017, s. 30 – 52. Dostupné též na: <<http://docplayer.cz/15998627-Proc-hledime-s-despektem-na-ruske-a-sovetske-dejiny.html>> [1. 7. 2022].
- VLČEK, Radomír. Ruské revoluce a T. G. Masaryk. Ke kořenům interpretace ruských revolucí v českém prostředí. In HANUŠ, Jiří – VLČEK, Radomír (eds.). *Interpretace ruských revolucí*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 9 – 26.
- VLČEK, Radomír. *Ruský panslavismus – realita a fikce*. Praha : Historický ústav, 2002, s. 7 – 9.
- VLČEK, Radomír. Slovanská vzájemnost a panslavismus v českém pojetí v prvních letech po druhé světové válce. In *Slovanské historické studie*, 1997, roč. 23, s. 219 – 238.
- VLČEK, Radomír. Stát a státní ideologie v koncepci ruské liberální historiografie poslední čtvrtiny 19. století. In *Slovanský přehled*, 1991, roč. 77, č. 4, s. 434 – 442.
- VLČEK, Radomír. Tradice a nové přístupy ke kulturním dějinám v české historické rusistice. In *Kultúrne dejiny*, 2021, roč. 12, Supplementum, s. 81 – 112.
- VLČEK, Radomír. Tradice českých bádání o minulosti carského Ruska. In *Slovanský přehled*, 2017, roč. 103, č. 3, s. 539 – 588.
- VLČEK, Radomír. 28. říjen 1918 jako mezník českého a slovenského rusofilství. In DANIŠ, Miroslav – HARBULOVÁ, Lubica (eds.). *Slovensko a Rusko v zlomových okamihoch dejín: Ludia, idey, udalosti. Acta historica Posoniensia XXXVII*. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave – Katedra všeobecných dejín; Inštitút historie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove; Slovensko-ruská komisia historikov, 2020, s. 51 – 65.

- VLČEK, Radomír et al. *Ne-svoboda, despotie a totalitarismus v kultuře a kulturních dějinách / Oppression, Despotism and Totalitarianism in Culture and Cultural History*. Praha : Česká společnost pro slavistická, balkanistická a byzantologická studia, z. s.; Historický ústav AV ČR, v. v. i.; Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., 2021.
- VLČEK, Radomír – VORÁČEK, Emil. Česko-ruské vztahy. In *Akademická encyklopedie českých dějin III – Č/2*. PÁNEK, Jaroslav (věd. red.). Praha : Historický ústav, 2012, s. 29 – 48.
- VILOVÁ, Lynne. *Neznámý GULAG. Ztracený svět Stalinových zvláštních osad*. Praha : Naše vojsko, 2012.
- VLČKOVÁ KRYČEROVÁ, Lenka. Česká rusistika v letech 1948 – 1968. Možnosti zpracování ruských a sovětských dějin. In POSPÍŠIL Ivo – ZELENKA, Miloš – ZELENKOVÁ, Anna. *Aktuální problémy současné slavistiky : (jazyk - literatura - kultura - politika)*. Brno : Galium, 2015. s. 469 – 478.
- VLČKOVÁ KRYČEROVÁ, Lenka. Proměny českého pohledu na Rusko. Příklad historika Zdeňka Sládka. In ULBRECHTOVÁ (ed.), *Ruské imperiální myšlení*, s. 149 – 163.
- VLČKOVÁ KRYČEROVÁ, Lenka. *Studium dějin Ruska a SSSR v dílech československých historiků 1945 – 1989 ve vazbě k Československo-sovětským institutům a Ústavu dějin evropských socialistických zemí*. Brno 2019. Obhájená disertační práce na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně.
- VLČKOVÁ KRYČEROVÁ, Lenka (ed.). Slovanský přehled 1998 – 2013. Bibliografický soupis. In *Slovanský přehled* 101, 2015, č. 3, s. 673 – 801.
- VORÁČEK, Emil et al. *V zájmu velmocí. Československo a Sovětský svaz 1918 – 1948*. Praha : Historický ústav, 2019.
- VYDRA, Zbyněk. *Život za cara? Krajiní pravice v předrevolučním Rusku*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2010.
- VYDRA, Zbyněk – ŘOUTIL, Michal – KOMENDOVÁ, Jitka – HLOUŠKOVÁ, Kateřina – TĚRA, Michal. *Dějiny Ruska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2017.
- VYKOUKAL, Jiří – LITERA, Bohuslav – TEJCHMAN, Miroslav. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku*. Praha : Libri, 2000.
- WALTARI, Mika. *Válka o pravdu*. Brno : Masarykova univerzita, 2022.
- WOHLMUTH, Peter. *Východ proti Západu? Krymská válka (1853 – 1856) pohledem historické antropologie*. Praha : Univerzita Karlova; Nakladatelství Karolinum, 2020.
- ZUBOV, Andrej. *Rusko 1917. Katastrofa. Přednášky o ruské revoluci*. Praha : Argo, 2021.
- ZUBOV, Andrej (ed.). *Dějiny Ruska 20. století, 1-2*. Praha : Argo, 2014 – 2015.

Internet

- Dostupné na internete: <<http://iccees.org/>> [10. 7. 2022].
- Dostupné na internete: <http://www.wold.nkp.cz/spolecnost/SVVSE_titul.htm> [10. 7. 2022].
- Dostupné na internete: <<http://www.hiu.cas.cz/cs/organizacni-struktura/vyzkumne-centrum-dejin-vychodni-evropy.ep/>> [10. 7. 2022].
- Dostupné na internete: <<https://aecd.kpsys.cz/#/>> [15. 7. 2022].
- Dostupné na internete: <<http://docplayer.cz/15998627-Proc-hledime-s-despektem-na-ruske-a-sovetske-dejiny.html>> [1. 7. 2022].

SUMMARY

The study of Russian history and the retrospective form of its teaching as an instrument of knowledge of oppression, despotism and totalitarianism

In a Czech context, the history of Russia and the Soviet Union is an extremely important part of knowledge of the past. Both in research and teaching and educational practice, it has been proven many times that an important part of national and state identity is the view of the “others”, the definition of their stereotypes and the effect on “us”. This is twice as true in relation to Russia and the Soviet Union in a Czech context. Moreover, it is an extremely topical issue considering current events in international politics. It can be used to explain and issue warnings of risks or dangers as the stereotypes within the Russian geopolitical area have not changed fundamentally throughout decades or even centuries.

This article aims to elaborate upon the author's previous analyses of the traditions of Czech research of the history of Russia and the Soviet Union, focusing on the specific phenomenon of oppression, despotism and totalitarianism. The baseline conceptual starting point was to prove that despite Western historiography and political science pointing out more than half a century ago that oppression, despotism and totalitarianism are phenomena inherent in the Soviet Union and suggesting that their roots were inherent to its predecessor, the Russian Empire, older Czech historiography had never paid systematic attention to these concepts until recently. It could even be stated that it was often, and in the years 1948 – 1989 quite deliberately for ideological reasons, overlooked in the Czech understanding of Russian and Soviet history.

The aim of this study is not to focus exclusively on the phenomena of non-freedom, despotism and totalitarianism as such, but to portray them in a broader research context and to emphasize their absence or the lack of interest within the traditional Czech (Czechoslovak) synthesizing view of the Russian and Soviet past. Additionally, it has been shown that, probably due to the lack of availability of primary sources, there are not many analytical studies in Czech historiography on the specific phenomena of the Russian and Soviet history related or directly connected to oppression, despotism and totalitarianism. As a result, synthetic or synthesizing views prevail even more, their tradition in Czech discourse tracing back to the mid-19th century. We could certainly identify certain consequences of this situation in the traditionally prevailing positive relationship to the wider Slavness.

However, the attempts of Czech historians for a synthesizing view of the Russian/Soviet past are significantly contributed to by foreign scientific authorities, proving clearly the influence of oppression, despotism and totalitarianism within the Soviet environment, as well as by the fact that the previously difficult availability of the foreign works in Czech historiographic community is being caught up on in recent decades by translating such works into Czech and re-publishing them. The article makes it evident that there is a close relationship between the above mentioned and the undoubtedly positive trend of publishing other works of foreign historians and political scientists (or translations thereof), including those that, based on sample research of historical sources or political constructs, deal with the authoritarianism of the current regime of the Russian Federation and especially its president, and do at least partially indicate the foundations of his views, actions and standing. One of the reasons why Czech historiography has so far tended to avoid such phenomena is seen in diminutive institutional and project support of the research of Russian/Soviet history, as well as in the traditional approach of Czech historiography itself. In relation to Russia and the Soviet Union, it traditionally respects the state-constitutionalist construction of Russian history explicitly defined at the beginning of the 19th century by the “classic” of modern Russian

historiography, Nikolaj Michailovič Karamzin, in his suggestively titled multi-volume work *History of the Russian State*. The Karamzin conception was based on the conviction (inherent to the majority of Russian society to this day) that the strength of the “Russian” state (in the sense of “Rossija”, that being the “Russian Empire”) and its ability to defend Russia from all the threats conspired and carried out by its enemies within and outside its borders is decisive and paramount for its existence and safety, but also the certainties of life. Already in the Karamzin conception, the Russian state has been presented as a set of concrete institutions managed and directed by the unquestionable Leader, mirroring the rest of its society and life. It is presumed that leaderless, Russia cannot survive.

The study emphasizes that the Czech view of Russian and Soviet history is also important because it has its own traditions, which were (and still are) influenced by the experience of Czech society with Russia often interfering in Czech history, albeit it was not the only geopolitical entity to do so. For the longest time, the Czechs found themselves at the intersection of the Western European and Eastern European cultural areas, influenced by both with variable intensity. Russia, however, has done so in an essentially systematic manner to implement its long-term and central objective: the consolidation and strengthening of its own state, including the expansion of the territory influenced directly by its rulers, as well as economically, ideologically and culturally.

In the context of the tradition of Czech historical research of especially modern (including Soviet) Russian history, these facts appear to be essential for more intensive and systematic teaching (and research) about modern Russian history than is currently the case in all levels of the Czech education system. The article therefore summarized the most important results of past Czech research on Russian and Soviet history so that the context could be used to propose the so-called retrospective method of teaching modern Russian and Soviet history; a possible alternative method of teaching which would prevent pupils and students from being overloaded by large quantity of historical facts while retaining the most important ones for modern history – in the case of Russia and the Soviet Union, that would be the manifestations of oppression, despotism and totalitarianism. At the forefront, the most contemporary events would be explained. From there, the description of their foundations, sources and causes would unfold, defining the continuity and discontinuity of development. The retrospective form of teaching is suggested not as the method of pacing backwards, but as a way to concentrate on the key, pivotal problems where, individually, the classical method of chronological teaching can be applied.

doc. PhDr. Radomír Vlček, CSc.;
Historický ústav AV ČR, v. v. i., pobočka Brno;
CZ-602 00 Brno; Veveří 97
e-mail: <vlcek@brno.avcr.cz>
ORCID: 0000-0002-1444-7212